

**بررسی تطبیقی مطالبات غیر جاری نظام بانکی
ایران با سایر کشورها و واکاوی تجارب کشورهای
مختلف اسلامی در روش‌های بازپرداخت تعهدات**

دکتر کامران ندری*

لیلا محرابی**

*استادیار اقتصاد دانشگاه امام صادق

** پژوهشگر پژوهشکده پولی و بانکی

چکیده

نظام بانکی یکی از ارکان اصلی هر نظام اقتصادی است که به‌عنوان منبع تأمین نیاز پولی اشخاص شناخته شده است و عملکرد صحیح و اصولی آن می‌تواند به رشد و شکوفایی نظام اقتصادی کمک نماید. بی‌تردید یکی از آثار و پیامدهای فعالیتهای تأمین مالی در بانکها و مؤسسات مالی، پیدایش مطالبات غیرجاری است و هر چه جامعه در حال رشد و توسعه باشد، میزان تسهیلات و وامهای دریافتی افزایش یافته و به موازات آن بانکها و مؤسسات اعتباری بیشتر در معرض خطر عدم وصول قرار می‌گیرند. در حال حاضر، میزان مطالبات غیرجاری بانکها به حدود ۸۰ هزار میلیارد تومان رسیده است که ادامه این روند، خطرهای جدی برای نظام بانکی کشور و حتی کل اقتصاد ایران خواهد داشت. از این‌رو، هدف از پژوهش حاضر بررسی و مقایسه تطبیقی مطالبات غیرجاری نظام بانکی ایران با سایر کشورها و شناسایی راه‌کارهای کشورهای مختلف اسلامی در چگونگی بازپرداخت تعهداتشان می‌باشد. نتایج بررسی تطبیقی مطالبات غیرجاری بانکها نشان می‌دهد که علیرغم به‌کارگیری بانکداری غیرربوی در ایران، نظام بانکی کشور از لحاظ منابع در مقایسه با سایر کشورهای دنیا در وضعیت مناسبی نبوده و نیازمند حل فوری معضل مطالبات غیرجاری است که بدین‌منظور در پایان پژوهش راه‌کارهای پیشنهادی در دو بخش راه‌کارهای شرعی و تجربه کشورهای اسلامی ارائه می‌گردد.

کلمات کلیدی: مطالبات معوق، مطالبات مشکوک‌الوصول، مطالبات سررسید گذشته، تجارب کشورهای اسلامی.

۱- مقدمه

عملیات بانکداری اسلامی با ایجاد ارتباط متقابل میان تأمین‌کننده و تأمین‌شونده ایجاد می‌گردد. برقراری این ارتباط، تعهداتی را برای طرفین ایجاد می‌کند و همان‌گونه که تأمین‌کننده بایستی منابع مورد نیاز مشتریان را فراهم نماید، دریافت‌کنندگان منابع نیز متعهد به پرداخت تسهیلات دریافتی در طول دوره توافقی خواهد بود و در صورت عدم پرداخت به موقع، فعالیت مالی تأمین‌کنندگان را تحت تأثیر قرار خواهد داد. از این‌رو، یکی از آثار و پیامدهای فعالیت‌های تأمین مالی در بانک‌ها و مؤسسات مالی، پیدایش مطالبات معوق است، پدیده‌ای که از دغدغه‌های مهم بانک‌ها و مؤسسات مالی اعتباری است و تأثیرات منفی در چرخه منابع و مصارف خواهد گذاشت. با این اوصاف مسایلی همچون عدم بازپرداخت بدهی (نکول) و جبران خسارات از جمله مشکلاتی است که به‌طور بالقوه در هر دو نظام بانکداری اسلامی و متعارف اغلب کشورها مشاهده می‌گردد. اما تفاوت عمده این دو نظام در این است که بانک‌های اسلامی نمی‌توانند جریمه و خسارت ناشی از تأخیر تأدیه را از طریق سازوکار بهره کسب نمایند. زیرا دریافت و پرداخت ربا (بهره) در اسلام ممنوع و بر خلاف اصول اخلاقی تأمین مالی اسلامی است.

بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی به‌عنوان وام‌دهنده در کشورهای مختلفی از جمله بحرین، عربستان، مالزی، قطر و امارات متحده عربی مجاز نیستند مبلغی مازاد بر اصل وام را از بدهکاران دریافت نمایند بلکه تنها بانک‌ها مجاز به دریافت جریمه دیرکرد برای مصارف خیریه و همچنین دریافت خسارت برای جبران هزینه‌های ناشی از تأخیر در پرداخت تعهدات از مشتریان می‌باشند. در مجموع، با وجود اینکه بسیاری از کشورها و نهادهای مالی اسلامی با مشکل دیرکرد در پرداخت تعهدات و نکول مواجه هستند اما تا به امروز نتوانستند به یک راه‌حل مشترک جهت رفع این مشکل دست یابند.

با توجه به اهمیت موضوع سعی شده است با رویکرد تحلیلی - کمی ابتدا عوامل مؤثر در ایجاد و افزایش مطالبات غیرجاری (عوامل درونی و بیرونی) معرفی و وضعیت آماری مطالبات غیرجاری (سررسید گذشته، معوق و مشکوک‌الوصول) شبکه بانکی کشور طی سال‌های اخیر مورد تحلیل و بررسی قرار گیرد. سپس با ارائه تصویری از وضعیت مطالبات غیرجاری در کشورهای مختلف اسلامی به مقایسه نسبت NPL به کل تسهیلات در ایران با سایر کشورها پرداخته و در ادامه به‌منظور شناخت راه‌کارهای بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی جهت مقابله با این معضل نظام بانکی به ارائه تجارب کشورهای مختلف اسلامی از جمله مالزی، پاکستان، بحرین، امارات متحده عربی، کویت و اردن در چگونگی بازپرداخت تعهدات و در پایان به ارائه راهکارهای پیشنهادی در این زمینه خواهیم پرداخت.

ادبیات موضوع

تعاریف NPL در ایران و سایر کشورها

الف- طبقه‌بندی دارایی‌های بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی در ایران برای بیان نحوه طبقه‌بندی دارایی‌های بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی در ایران، از بخشنامه مب/۲۸۲۳ تاریخ ۱۳۸۵/۱۲/۵ استفاده شده است. این طبقه‌بندی به شرح زیر است: طبقه جاری: پرداخت اصل سود تسهیلات و یا بازپرداخت اقساط در سررسید صورت گرفته یا حداکثر دو ماه از سررسید آن، گذشته است. طبقه سررسید گذشته: از تاریخ سررسید اصل و سود تسهیلات یا تاریخ قطع پرداخت اقساط، بیش از دو ماه گذشته است، ولی تأخیر در بازپرداخت، هنوز از شش ماه تجاوز نکرده است. در این صورت، فقط مبلغ سررسید شده تسهیلات به این طبقه منتقل می‌شود. طبقه معوق: اصل و سود تسهیلاتی که بیش از شش ماه و کمتر از هجده ماه از تاریخ سررسید یا از تاریخ قطع پرداخت اقساط سپری شده و مشتری هنوز برای بازپرداخت مطالبات مؤسسه اعتباری اقدام نکرده است. در این صورت، مانده سررسید شده

تسهیلات، به این طبقه منتقل می‌شود. طبقه مشکوک الوصول: همه اصل و سود تسهیلاتی که بیش از هجده ماه از سررسید یا از تاریخ قطع پرداخت اقساط آنها، سپری شده و مشتری هنوز به بازپرداخت بدهی خود اقدام نکرده است. تسهیلات مورد امهال: تسهیلات فوق در یکی از طبقات سررسید گذشته و معوق دسته‌بندی می‌شود. همه تسهیلات امهال شده براساس مصوبه‌های هیأت دولت، در طبقه معوق طبقه‌بندی می‌شود و سایر تسهیلات امهال شده نیز با توجه به شرایط تعیین کننده طبقات سررسید گذشته و معوق، در یکی از این طبقات قرار خواهد گرفت. در صورت بهبود وضعیت اعتباری مشتری و ایفای تعهدات در زمان مقرر و احراز شرایط هر یک از طبقات بالاتر، این تسهیلات می‌تواند به این طبقات منتقل شود. ب- طبقه‌بندی دارایی‌های بانک‌ها و مؤسسات اعتباری غیربانکی در سایر کشورها

دارایی‌های غیر جاری: دارایی‌هایی است که درآمد ایجاد نمی‌کند. زمانی که اصل یا بهره وام‌ها سررسید شده است و از زمان سررسید آن، سه ماه یا بیشتر می‌گذرد، معمولاً به‌عنوان دارایی‌های غیر جاری شناخته می‌شود. طبقه‌بندی دارایی‌های بانکی، از حیث مدیریت ریسک بسیار حائز اهمیت است. دارایی‌های بانکی مبتنی بر استانداردهای بین‌المللی، معمولاً به‌صورت زیر طبقه‌بندی می‌شود:^۱

وام‌های زیر استاندارد: وام‌های این گروه، ضعیف تعریف شده است. نقدینگی معتبر و ظرفیت پرداخت وام‌گیرنده، ضعیف است و مورد اطمینان نیست و بازپرداخت منظم بدهی، در مخاطره است. معمولاً وام‌هایی که از مدت بازپرداخت آنها، شش ماه گذشته باشد، در این طبقه جای می‌گیرد. طبقه‌بندی مذکور را کشورهای مانند آرژانتین، کلمبیا، کویت، مالزی، راندا و اسلواکی در نظام بانکی خود استفاده می‌کنند. وام‌های مشکوک الوصول: وام‌هایی که از مدت بازپرداخت

^۱ احمد شعبانی (۱۳۹۰)

آن‌ها، شش ماه الی یکسال گذشته باشد، در این طبقه جای می‌گیرد. این طبقه‌بندی را کشورهایمانند آرژانتین، کلمبیا، کویت، جمهوری چک، پرو، رواندا و اسلواکی در نظام بانکی خود استفاده می‌کنند. وام‌های سوخت‌شده: این وام‌ها غیرقابل وصول تصور می‌شود و چنان ارزش کمی دارد که ادامه آن، به‌عنوان دارایی بانکی توجیه ندارد. معمولاً وام‌هایی که از مدت بازپرداخت آن‌ها، بیش از ۱۲ ماه گذشته باشد، در این طبقه جای می‌گیرد.

پیشینه تحقیق

شعبانی (۱۳۹۰) با پژوهشی با عنوان دلایل گسترش مطالبات معوق در نظام بانکی ایران و بیان راه‌کارهایی برای اصلاح آن پس از بررسی تجارب داخلی و خارجی درباره دلایل و راه‌های مقابله با معضل مطالبات معوق و انجام پژوهش‌های میدانی، بیش از سی عامل در بروز مطالبات معوق کشور را شناسایی نموده و پس از انجام آزمون فرضیه، نتیجه گرفته است که در نظام بانکی ایران، نقش عوامل درون‌سازمانی در شکل‌گیری معوقات، از عوامل برون‌سازمانی بیشتر است و بیش از سی راه‌کار برای مقابله با معضل مطالبات معوق کشور بیان نموده است. یکی از پژوهش‌های داخلی درباره این موضوع، آسیب‌شناسی مطالبات معوق است که مداحی در سال ۱۳۸۰ انجام داده است. در پژوهش مذکور، ابتدا دلایل پیدایش مطالبات معوق، بررسی شده و در یک دسته‌بندی کلی، دلایل پیدایش این پدیده به عوامل درون‌سازمانی و برون‌سازمانی تقسیم شده است. فقدان نظام ارزیابی دقیق مشتریان بانک و کندی روند وصول مطالبات، از جمله عوامل درون‌سازمانی است. از جمله عوامل برون‌سازمانی نیز مواردی مانند فقدان نظام اطلاعات یکپارچه، بروز حوادث غیرمترقبه، تغییر و تحولات در قوانین و مقررات، تغییر و تحولات سیاسی-اقتصادی، صدور مصوبات استمهال بر مبنای اصل ۱۳۸ قانون اساسی، الزام بانک‌ها به اعطای تسهیلات تکلیفی، تصویب برخی قوانین مغایر با

مصالح بانک‌ها نظیر قانون الزام بانک‌ها به اخذ نکردن وثیقه ملکی و شفاف نبودن بخشنامه‌های مربوط به بخشودگی جرائم است. نویسندگان مهم‌ترین دلایل رشد مطالبات معوق بانک‌ها را ضوابط قانونی موجود و کندی روند وصول مطالبات از این طریق دانسته است.

عنوان پژوهش دیگر درباره این موضوع، بررسی عوامل مؤثر بر بروز مطالبات سررسید گذشته و معوق و ارائه راه‌کاری برای آن است که نادری کزج (۱۳۸۸) انجام داده است. نویسندگان مهم‌ترین عامل بروز مطالبات معوق را در ایران، عدم توجه به ریسک اعتباری مشتریان بانک‌ها بیان کرده است.

روچی (۱۳۷۸) نیز پژوهشی را درباره مطالبات معوق، با عنوان راه‌کارهای پیشگیری از مطالبات معوق، انجام داده است. وی دلایل بروز مطالبات معوق را به دو دسته عوامل دسته‌بندی کرده است. عوامل خارج از کنترل بانک، بی‌ثباتی‌های اقتصاد کلان، دخالت دولت (شامل معضلات مربوط به تعیین دستوری نرخ سود و الزام بانک‌ها به اعطای تسهیلات تکلیفی)، اعسار و ناتوانی بدهکار و غیره، و عوامل تحت کنترل بانک، سوء مدیریت منابع مالی و عدم تشکیل پورتفولیوی بهینه در دارایی‌های بانکی، مهارت‌های مدیریتی ضعیف (شامل شیوه مدیریت اجرایی غیرمتمرکز و نظام مدیریت منابع انسانی غیرمنعطف)، اشکال در اجرا، مدیریت ریسک ناقص و غیره است.

گوانینگ-نینگ (۲۰۰۷) در پژوهش خود، راه‌کارهایی را برای مقابله با معضل مطالبات معوق بیان کرده است که تغییر سازوکار اجرایی به صورت جامع، مدیریت متمرکز، ویژه و علمی به عنوان مسیری اجتناب‌ناپذیر، بازنگری اعتباری مستقل به عنوان یک مبنای ایجاد فرهنگ اعتباری و به‌کارگیری گروه‌های حرفه‌ای از جمله آن‌ها می‌باشند.

ردی (۲۰۰۲) در پژوهش خود تلاش کرده است دلایل عمده بروز مطالبات NPL و راه‌کارهای اتخاذ شده در این حوزه را در پنج کشور آسیایی شامل هند،

چین، تایلند، کره و ژاپن مورد بررسی قرار دهد. وی عوامل پیدایش مطالبات معوق را در این کشورها تحت عناوین خطر اخلاقی، قوانین مربوط به ورشکستگی، الزامات اجتماعی و سیاسی، آزادسازی حساب جاری و سرمایه، اعتبارات مستقیم، خطی مشی رشد متراکم، عدم نظارت بر بانکها و غیره معرفی می‌نماید.

۱- عوامل موثر بر مطالبات غیرجاری بانکها در ایران

برخی از مهم‌ترین عوامل افزایش مطالبات غیرجاری در شبکه بانکی عبارتند از:

- ضعف در نظارت‌های درون سازمانی و کنترل‌های داخلی کارا و کافی در مورد عملیات داخلی بانکها برای اطمینان از کفایت بررسی‌ها قبل از پرداخت تسهیلات و عدم ایجاد اطمینان کافی نسبت به بازگشت تسهیلات اعطایی. به عبارت دیگر در نظامات کنترل داخلی بانکها نقش واحدهای اجرایی در مورد کسب اطمینان نسبت به سوددهی فعالیت، اهلیت تسهیلات گیرنده، نوع وثایق مربوط به تسهیلات اعطایی، مراقبت از تسهیلات و نظارت مستمر بر فعالیت تسهیلات گیرنده، اهمیت زیادی در کاهش مطالبات غیرجاری دارد.
- حجم بسیار بالای تسهیلات تکلیفی طی سال‌های متمادی یکی از مهم‌ترین علل بالارفتن مانده مطالبات غیرجاری بانکی است چرا که بانکها معمولاً ناگزیر هستند این تسهیلات را بدون اعمال روش‌های معمول در بررسی اهلیت متقاضیان، بررسی‌های کارشناسی و مطالعات مالی و اقتصادی پروژه‌ها، پرداخت کنند. طرح‌هایی هم که از این تسهیلات استفاده نموده‌اند در خیلی از موارد از توجیحات لازم مالی و اقتصادی برخوردار نبوده و به بهره‌برداری نرسیده‌اند. بنابراین بازپرداخت تسهیلات مذکور با توجه به عدم بازدهی پروژه ناممکن شده است و نتیجه آن افزایش مطالبات معوق بانکهاست.^۱

^۱ غلامحسین نتاج (۱۳۹۲)

- اختلالات مالی بوجود آمده از ناحیه تحریم‌ها برای برخی تسهیلات‌گیرندگان.
 - کندی انجام مراحل تشریفات قضایی در محاکم برای استفاده از وثائق در وصول مطالبات غیرجاری.
 - عدم وصول طلب برخی از پیمانکاران بخش غیردولتی از دولت و نوسان‌های شدید بازار ارز طی سال‌های گذشته.
 - برخورد تکلیفی و دستوری با بانک‌ها. براساس الزامات بودجه‌ای سال‌های اخیر بانک‌ها موظف هستند بخشی از مطالبات معوق را تقسیط و استمهال کنند ولی عدم همخوانی این رویکرد دستوری با اقتضائات اقتصادی کشور و شرایط مشتریان و خود بانک‌ها در عمل این روند را به شکست رساند. چنانکه بنابر آمار موجود ۵۴ درصد^۱ مطالبات غیرجاری که براساس قوانین بودجه سنواتی طی سه سال اخیر مجدداً تقسیط شده یا مهلت گرفته بودند، دوباره به سرفصل مطالبات معوق بازگشته‌اند.

۲- طبقات اشخاص بدهکار و مشکلات ناشی از عدم بازپرداخت دیون

بدهکاران و یا متخلفان حوزه مطالبات غیرجاری را می‌توان به سه گروه عمده تقسیم کرد:

۱- متخلفان بالاجبار (همانند ورشکستگان بدون تقصیر): این دسته از بدهکاران کسانی هستند که اصولاً متعهد و قانون‌مدار بوده و قبل و بعد از دریافت وام قصد تخلف نداشته و ندارند. ولی حوادث و اتفاقات پیش‌بینی نشده و غیرقابل پیشگیری مانند تغییر قوانین و مقررات، بحران اقتصادی، جنگ، حوادث طبیعی، یا دخالت اشخاص ثالث (کلاهبرداری)، آنان را عاجز از ایفای تعهد می‌نماید. عموماً این افراد به محض رفع بحران، به تعهدات خود عمل می‌کنند.

^۱ به نقل از ولی‌اله سیف، برگرفته از پایگاه اطلاع‌رسانی بانک مرکزی (www.cbi.ir)

۲- متخلفان مستعد: این دسته را افرادی تشکیل می‌دهند که در شرایط عادی و استیلای قانون به تعهدات خود پایبند هستند. به تعبیر دیگر از قانون پیروی می‌کنند ولی با فراهم شدن زمینه‌های مساعد راه تخلف پیش می‌گیرند و به تعهدات خود عمل نمی‌کنند. تغییر رفتار این گروه عموماً تابع شرایط محیطی از قبیل ضعف طلبکار، ضعف قوانین، طولانی بودن وصول طلب از مسیر قضایی، ترجیح سود ناشی از عدم تأدیه دین، ترجیح پذیرش تبعات تخلف و غیره می‌باشد. از این رو، با گسترش زمینه مساعد تخلف، تعداد این متخلفان نیز اضافه شده و در صورت کم شدن شرایط، از تعداد آن‌ها کاسته می‌شود.

۳- متخلفان فعال: این دسته از خطاکاران که در هر جامعه‌ای یافت می‌شوند با سوءنیت اولیه و با هدف دریافت وام و عدم استرداد آن، مبادرت به دریافت انواع تسهیلات خصوصاً وام‌های کلان می‌کنند. بدیهی است چنانچه شرایط تخلف سهل شود، راحت‌تر به اهداف خود می‌رسند.

از آنجایی که حدوث مطالبات غیرجاری بانک‌ها در تمامی کشورها امری طبیعی و عادی می‌باشد، بنابراین سیاستگذاران پولی با توجه به اجتناب‌ناپذیر بودن آن سعی دارند میزان آن را به حداقل برسانند. زیرا چنانچه مطالبات غیرجاری یک بانک از درصد معینی فراتر رود، زنگ خطر احتمال ورشکستگی برای آن مؤسسه به صدا در می‌آید. همچنان که تعدادی از بانک‌های آمریکا و اروپا در بحران سال ۲۰۰۸ میلادی مجبور به اعلام ورشکستگی شدند. هرچند در زمان اعطای تسهیلات، وثایق کافی دریافت شده بود ولی کاهش ارزش وثایق و امتناع وام‌گیرندگان، وام‌دهندگان را به ورشکستگی کشاند. از این رو، مهم‌ترین مشکلاتی که بانک‌ها در پی معوق شدن مطالبات با آن روبه‌رو می‌شوند عبارتند از: افزایش هزینه‌ها، عدم امکان برنامه‌ریزی دقیق و موثر، افزایش ریسک اعتباری، کاهش ارائه خدمات به مشتریان، کاهش سودآوری، ایجاد اخلاف در برنامه‌ریزی بانک‌ها، کاهش منابع

بانکی، کاهش رتبه بانک در رتبه‌بندی‌های داخلی و بین‌المللی، گسترش تخلفات، کاهش رفاه جامعه و سلب اعتماد عمومی به بانک‌ها^۱.

حکم شرعی طبقات مختلف اشخاص بدهکار

یکی از مسائل جدی که در مورد دین به آن بسیار پرداخته شده بحث وفای به دین است. آیه نخست سوره مائده بیان می‌کند: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید به صورت کامل و تمام عیار به قراردادهای خود پایبند باشید». یکی از اصول پایبندی به قرارداد، تعهد به ادای دین در سررسیدهای مقرر است. طبق روایاتی که از پیغمبر به ما رسیده ایشان وفای به عهد را ویژگی بهترین امت می‌داند و می‌فرماید: خیرکم خیرکم قضائاً، یعنی: بهترین شما، بهترین در پرداخت بدهی‌هاست. از طرف دیگر پیامبر خیلی مبعوض می‌داشتند کسی را که نسبت به پرداخت بدهی اهتمام نداشته باشد و کوتاهی کند به‌گونه‌ای که در روایاتی که از پیغمبر رسیده کسی که توان پرداخت بدهی داشته باشد ولی پرداخت آن را به تأخیر بیاندازد، مورد عقوبت خواهد بود.

حکم تأخیر ادای دین؛

در بعضی روایات عنوان شده است که اگر کسی توانایی پرداخت بدهی را داشته باشد و پرداخت آن را به تعویق بیاندازد این مسئله ظلم است و در واقع خیانت است. در بعضی روایات دیگر نیز تعبیر شده اگر کسی بدهکار باشد و بدهی‌اش را به موقع نپردازد، این مسئله خیانت است. در برخی دیگر نیز گفته شده که کسانی که می‌توانند ولی بدهی خود را نمی‌پردازند، دزد محسوب می‌شوند. در روایتی داریم که یکی از اصحاب پیامبر از دنیا رفت او را آماده کفن و

^۱ صمد عزیزنژاد (۱۳۹۲)

دفن کردند از پیامبر (ص) دعوت کردند برای نماز تشریف آورد، پیغمبر اولین سوالی که مطرح کردند این بود که آیا این فرد بدهی نسبت به کسی دارد یا خیر؟ فردی پاسخ داد که فرد فوت شده بدهی به وی داشته است. پیامبر قبول نکردند تا نماز را بخوانند و نماز خواندن را به بقیه واگذار کردند تا اینکه حضرت علی این بدهی را تقبل کردند. در این صورت بود که پیغمبر حاضر به خواندن نماز برای این فرد شدند. پس ادای دین یکی از آموزه‌های جدی قرآن و سنت پیامبر و سنت ائمه اطهار می‌باشد.

حکم شرعی گروه اول: مهلت دادن به بدهکار خاص

یکی از دلایل رشد مطالبات غیرجاری بانکی استمهال بدهی‌ها براساس بندهای ۲۸ و ۲۹ قانون بودجه سال‌های ۹۰ و ۹۱ می‌باشد. در واقع این بخش از بدهی‌ها، نه معوق است و نه جاری و احتمال معوق شدن آن‌ها بسیار زیاد است. براساس آمارهای منتشره از سوی بانک مرکزی، میزان مطالبات غیرجاری بانک‌های کشور در سال ۹۲ حدود ۸۰ هزار میلیارد تومان عنوان شده است. این درحالی است که با افزودن رقم مطالبات معوق استمهال شده از طرق قانونی به این مبلغ، حجم مطالبات معوق حدود ۱۵۰ هزار میلیارد تومان^۱ خواهد بود. حال این سوال مطرح می‌گردد که آیا استمهال بدهی‌ها در بانک‌های کشور به معنای واقعی اجرا می‌شود؟ آیا نظام بانکی کشور با توجه به ابزارهای موجود، توانایی تشخیص معسرین را دارد؟ آیا تجمیع مبلغ اصل و سود تسهیلات برای فرد معسر، به‌عنوان تسهیلات جدید، مشروع است؟

بر مبنای آیات و روایات، تأدیه دین تنها بر معسر یعنی فردی که از بازپرداخت بدهی ناتوان و از نظر مالی چنان در مضیقه باشد که در صورت تأدیه دین دچار

^۱ - به نقل از علی طیب نیا، برگرفته از پایگاه خبری وزارت امور اقتصاد و دارایی (www.mefa.gov.ir)

عسر و حرج گردد، واجب نیست و طلبکار تا زمانی که وی تمکن مالی لازم را به دست نیاوده، حق مطالبه طلب خود را ندارد و در صورت مطالبه و اجبار فرد معسر به ادای بدهی، مرتکب فعل حرام شده است. از این رو، مهلت دادن به فرد معسر در تأدیه دیون، از واجبات شرعی است که بر ذمه طلبکار قرار داده شده است. اما، استمهال بدهی‌ها به شیوه مرسوم در نظام بانکی کشور که برای اغلب بدهکاران اجرا می‌شود به گونه‌ای است که بدهکاران طبق یک قرارداد جدید بایستی علاوه بر اصل بدهی، سود مجددی را نیز به عنوان سود وام جدید پرداخت کنند که این مسأله از نظر شرعی قابل قبول نمی‌باشد و دریافت اضافه عین ربا است. زیرا تنها امهال به مدیون معسر که تمکن مالی برای پرداخت دین را ندارد، جایز و واجب شرعی است که در این حالت دریافت اضافه در قالب تسهیلات جدید معنا پیدا نمی‌کند. با توجه به اهمیت موضوع در ادامه با اشاره به برخی از آیات و احادیث موجود در این زمینه به اهمیت امهال به مدیون معسر و عدم جواز تبدیل بدهی به تسهیلات جدید می‌پردازیم. در آیه ۲۸۰ سوره بقره آمده است که:

«و اگر (بدهکار) قدرت پرداخت نداشته باشد، او را تا هنگام توانایی، مهلت دهید! (و در صورتی که به راستی قدرت پرداخت را ندارد) برای خدا به او ببخشید بهتر است اگر (منافع این کار را) بدانید»

آیه فوق، جمله انشایی است که مفاد آن طلب و امر است و بر وجوب امهال و انظار به مدیون دلالت دارد. بنابراین مطالبه دین از فردی که تمکن مالی برای پرداخت دین ندارد، برخلاف حکم امهال به معسر است و ترک واجبی است که به هیچ وجه جایز نمی‌باشد. این مضمون در روایات متعددی از معصومین نیز بیان شده است.

از امام صادق آمده است که «هر کس بخواهد که خدا او را در سایه قرار دهد روزی که جز سایه او سایه‌ای نیست دست تنگی را مهلت دهد، یا از حق خویش نسبت به او بگذرد»^۱.

امام باقر می‌گوید: امام علی بدهکار را زندانی می‌کرد، پس چون ورشکستگی یا تنگدستی او ثابت می‌شد، وی را رها می‌کرد تا مالی به دست آورد^۲. عثمان بن زیاد گوید: به امام صادق گفتم: از کسی طلبی دارم، می‌خواهد خانه‌اش را بفروشد تا طلب مرا بپردازد، امام فرمود: تو را به خدا می‌سپارم که مبادا او را از خانه مسکونی‌اش بیرون کنی.

باتوجه به روایات موجود درمی‌یابیم که امهال دیون تنها بر فرد معسر جایز است و در این حالت دریافت هرگونه اضافه نیز غیر مشروع می‌باشد.

حکم شرعی گروه دوم: کاهش بدهی و تشویق به پرداخت زودتر از موعد

در مورد گروه دوم که در حالت عادی پایبند به تعهدات خود هستند، بحث کاهش بدهی در مقابل کاهش مدت مطرح می‌گردد. به‌طور مثال وقتی می‌خواهند بدهکار زودتر بدهی خود را تسویه کند، اگر بدهکار ۱۰ میلیون تومان بدهی دارد، توافق می‌کنند که وی ۹ میلیون تومان پرداخت کند که در واقع می‌شود کاهش مبلغ بدهی در برابر زودتر پرداخت کردن میزان بدهی. کاهش میزان بدهی و زودتر شدن سررسید آن ضعیف و تعجل نامیده می‌شود. ضعیف به معنای فروگذاری است و تعجل به معنای زودتر تسویه کردن می‌باشد. در روایتی از نبی اکرم و ائمه ذکر شده است که - ضعیف و تعجلوا - می‌توانید از مبلغ بدهی کم کنید و تسویه

^۱ - الکافی، ج ۴، ص: ۳۵

^۲ - طوسی، تهذیب الاحکام، ۶: ۱۳۶۴/۲۹۹

زود هنگام انجام دهید که آن را اصطلاحاً تسویه زودتر و تخفیف در مبلغ بدهی می‌گویند.

حکم شرعی گروه سوم: دستگیری، جریمه‌های مالی و ...

از نظر اسلام برای فرد متخلفی که بدهی ایجاد کرده و با وجود توان پرداخت، آن را تسویه نمی‌کند، امکان عقوبت وجود دارد. این عقوبت می‌تواند از دستگیری و زندانی کردن باشد و یا جریمه‌های مالی. طبق روایتی که وجود دارد (مطل الغنی یحل عرضه و عقوبته) این فرد وجه اجتماعی خود را از دست می‌دهد و حتی طبق روایتی دیگر می‌توان غیبتش کرد و حلال است که عقوبت این فرد را انجام داد. در مجموع، منطق اسلام فرق گذاشته شده است بین بدهی‌های بدهکار که توان پرداخت دارد و تخلف می‌کند و بدهی‌های افرادی که معسر شده‌اند.^۱

۳- وضعیت مطالبات غیر جاری در نظام بانکی کشور

مطالبات غیر جاری نظام بانکی کشور یکی از معضلاتی است که گریبان‌گیر این نظام شده و تلاش‌های بسیاری برای کاهش این مطالبات توسط دولت، بانک مرکزی و نظام بانکی کشور انجام گردیده است. بر مبنای طبقه‌بندی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران^۲ مطالبات غیر جاری نظام بانکی کشور به سه دسته طبقه‌بندی می‌شوند. در طبقه‌بندی اول مطالبات سررسید گذشته بانک‌ها تا ۶ ماه پس از سررسید محاسبه می‌شود و در صورت عدم بازپرداخت در طبقه‌بندی دوم یعنی مطالبات معوق که بین ۶ تا ۱۸ ماه از تاریخ اولین سررسید آن‌ها گذشته باشد، قرار می‌گیرند. در سومین طبقه‌بندی که مطالبات مشکوک‌الوصول است،

۱ عباس موسویان (۱۳۹۲)

۲ - بخشنامه مب/۲۸۲۳ تاریخ ۱۳۸۵/۱۲/۵

مطالبات تاریخ گذشته از ۱۸ ماه پس از اولین سررسید در نظر گرفته می‌شود که از حساسیت بیش‌تری برخوردار است. به‌طور معمول در اعلام رقم مطالبات معوق، تمام مطالبات طبقه‌بندی‌ها منظور می‌شود که مسئولان بانکی و اقتصادی کشور مطالبات مشکوک‌الوصول را برای نظام بانکی خطرناک‌تر می‌دانند.

جدول شماره ۱: مقایسه وضعیت مطالبات غیرجاری در شبکه نظام بانکی سال‌های ۸۵-۹۱ (میلیارد ریال)

درصد تغییرات	کل	مطالبات غیرجاری			عملکرد نظام بانکی کشور
		مطالبات مشکوک‌الوصول	مطالبات معوق	مطالبات سررسید گذشته	
	۱۶۰۱۸۸	۴۱۰۱۸	۷۵۳۷۷	۴۳۷۹۴	۱۳۸۵
۷۲	۲۶۳۹۵۶	۹۴۵۷۲	۱۰۶۴۳۱	۶۲۹۵۴	۱۳۸۶
۱۵	۳۰۲۸۷۷	۱۴۳۱۵۸	۹۴۹۱۴	۶۴۸۰۵	۱۳۸۷
۲۴	۳۷۵۱۸۱	۱۸۱۷۰۸	۱۰۷۸۵۳	۸۵۶۲۰	۱۳۸۸
۱۱	۴۱۸۱۷۸	۲۱۷۱۷۰	۱۱۶۵۲۲	۸۴۴۸۶	۱۳۸۹
۴۲	۵۹۴۷۲۶	۳۰۲۳۷۰	۱۵۲۸۷۹	۱۳۹۴۷۷	۱۳۹۰
۱۰	۶۲۳۱۶۵	۳۵۴۵۶۱	۱۵۴۲۵۰	۱۱۴۳۵۵	۱۳۹۱
۲۹	۸۰۲۵۸۴				۱۳۹۲

منبع: گزارش عملکرد بانک‌های کشور در سال ۱۳۹۱، مؤسسه عالی آموزش بانکداری در ایران، بانک مرکزی ج.ا.ا.

جدول شماره ۲: نسبت هر یک از اقلام مطالبات غیرجاری به کل تسهیلات
(درصد)

مطالبات غیرجاری به کل تسهیلات			عملکرد
مطالبات مشکوک الوصول	مطالبات معوق	مطالبات سررسیدگذشته	نظام بانکی کشور
۲/۹	۵/۱	۲/۹	۱۳۸۵
۵	۵/۷	۳/۴	۱۳۸۶
۷/۴	۴/۹	۳/۴	۱۳۸۷
۷/۹	۴/۷	۳/۷	۱۳۸۸
۶/۷	۳/۶	۲/۶	۱۳۸۹
۷/۵	۳/۸	۳/۵	۱۳۹۰
۸/۸	۳/۸	۲/۸	۱۳۹۱

منبع: محاسبات تحقیق.

بر مبنای گزارش‌های آماری، میزان مطالبات غیرجاری از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۱، ۴۵ برابر شده است و بررسی نسبت تسهیلات غیرجاری یا مطالبات سررسیدگذشته، معوق و مشکوک‌الوصول به کل تسهیلات در دهه اخیر نشان می‌دهد که روند کلی این شاخص سیر صعودی را طی کرده و از ۵ درصد به ۱۵ درصد رسیده است. براساس آمارهای منتشره از سوی بانک مرکزی، رقم کل مطالبات غیرجاری بانکی در سال ۸۰، ۱/۲ هزار میلیارد تومان بوده که در سال ۹۱ به ۶۲ هزار میلیارد تومان رسیده است که از این میزان ۲۵ درصد مربوط به مطالبات معوق و نزدیک به ۲۰ درصد مختص مطالبات سررسیدگذشته می‌باشد. از سوی دیگر با توجه به تغییر ساختار بانک‌ها در سال ۹۱، شاهد افزایش مطالبات سررسیدگذشته، معوق و مشکوک‌الوصول بانک‌های خصوصی در مقایسه با بانک‌های دولتی می‌باشیم. قابل ذکر است در روزهای پایانی سال ۹۲ میزان کل مطالبات غیرجاری با افزایش ۱۵ هزار میلیارد تومان نسبت به سال قبل، به حوالی ۸۰ هزار میلیارد تومان (از این

رقم نزدیک به ۶۴ هزار میلیارد تومان معوقات ریالی و حدود ۲۰ هزار میلیارد تومان دیگر ارزی است) و نسبت به کل تسهیلات به حدود ۱۸ درصد رسیده است. همان گونه که در جدول شماره ۱ ملاحظه می‌گردد از سال ۱۳۸۶ تاکنون، هرساله حجم مطالبات غیرجاری نظام بانکی با نرخ رشدهای قابل توجهی در حال افزایش بوده است. در سال ۱۳۸۴ میزان مطالبات پنج هزار میلیارد تومان بود. این رقم یک سال بعد یعنی در سال ۱۳۸۵ با ۲۰۰ درصد رشد به ۱۶ هزار میلیارد تومان رسید. از سال ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۱ نیز رقم مطالبات تقریباً با ۱۴۰ درصد رشد، سه برابر و رشد مطالبات غیرجاری در سال ۱۳۹۲ نسبت به سال ماقبل معادل ۲۹ درصد بوده است.

میزان مطالبات غیرجاری بانک‌ها، به تفکیک و در سه بخش «بانک‌های تجاری»، «بانک‌های تخصصی» و «بانک‌های غیردولتی و مؤسسات اعتباری» در نمودار شماره ۱ نشان داده شده است.

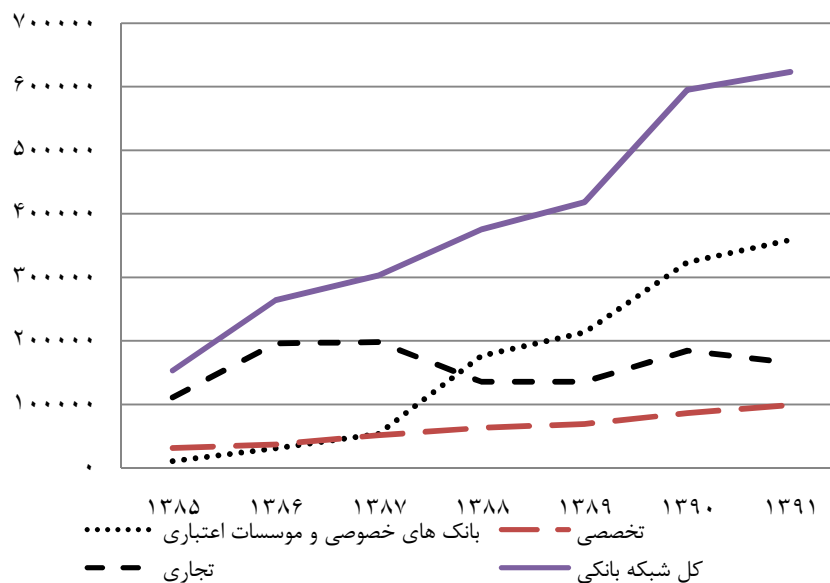
جدول شماره ۳: نسبت مطالبات سررسید گذشته، معوق و مشکوک الوصول در بانک‌های تخصصی و تجاری

نسبت تسهیلات غیرجاری به کل تسهیلات (درصد)							عملکرد نظام بانکی کشور
۱۳۹۱	۱۳۹۰	۱۳۸۹	۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	
۱۸/۳	۲۰/۴	۱۷/۴	۲۱/۵	۲۱/۸	۱۵/۱	۱۱	بانک‌های دولتی تجاری
۸/۳	۹/۳	۱۰/۲	۱۴/۱	۱۴/۶	۱۲/۴	۱۳/۳	بانک‌های دولتی تخصصی
۱۲/۵	۱۴/۸	۱۲	۱۴/۴	۸	۱۱	۶/۴	بانک‌های خصوصی
۱۴/۷	۱۵/۱	۱۳/۹	۱۸/۳	۱۵/۷	۱۳/۱	۱۱/۳	کل

منبع: پایگاه اطلاع‌رسانی بانک مرکزی ج.ا.

نمودار شماره ۱: روند مطالبات غیرجاری بانکها و مؤسسات اعتباری

(واحد: میلیارد ریال)

میزان مطالبات غیرجاری در بانکهای تجاری^۱ نشان می‌دهد که در سال ۹۱ مقدار این مطالبات به ۱۷ هزار میلیارد تومان رسیده است که ۲۶ درصد از رقم کل مطالبات غیرجاری شبکه بانکی را تشکیل می‌دهد. مقدار این رقم در سال ۹۰ در حدود ۱۸/۵ هزار میلیارد تومان و ۳۰ درصد از سهم کل بود. این موضوع نشان می‌دهد که در سال ۹۱ از سهم بدهی‌ها در بانکهای تجاری نسبت به بانکهای تخصصی و بانکهای غیردولتی و مؤسسات به مقدار قابل توجهی کاهش یافته و از ۶۵ درصد در سال ۸۷ که بخش عمده مطالبات غیرجاری در بانکها را تشکیل می‌دهد به ۲۶ درصد در سال ۹۱ رسیده است. در نتیجه طی ۴ سال از میزان مطالبات غیرجاری بانکهای تجاری در حدود ۳ هزار میلیارد تومان کاسته شده

^۱ <http://www.donya-e-qtasad.com/news/772644/>

است. این موضوع نشان می‌دهد که با توجه به رشد قابل توجه کل مطالبات، سهم دیگر بانک‌ها از میزان کل مطالبات غیرجاری در حال افزایش بوده است. البته با توجه به اینکه در گذشته تعداد بانک‌های دولتی بیش از این میزان بوده و در این دوران بانک‌هایی چون ملت، تجارت، صادرات و رفاه در فهرست بانک‌های غیردولتی قرار گرفته‌اند، بنابراین این مقایسه نمی‌تواند به صورت سری زمانی انجام شود، زیرا در دوره کنونی تعداد بانک‌های موجود قابل مقایسه با دوره‌های قبل نیست. نکته قابل توجه اینکه از کل رقم مطالبات غیرجاری بانک‌های تجاری در سال ۹۱، ۳۶ درصد مربوط به مطالبات معوق و سررسید گذشته و نزدیک به ۶۰ درصد مختص مطالبات مشکوک‌الوصول می‌باشد.

سهم بانک‌های غیردولتی و مؤسسات اعتباری از کل مطالبات غیرجاری در سال ۹۱ در حدود ۶۰ درصد می‌باشد، حال آنکه این سهم در سال ۸۷ در حدود ۱۷ درصد از مقدار کل بوده است، آمار نشان می‌دهد که رقم مطالبات غیرجاری در سال ۸۷ در حدود ۵ هزار میلیارد تومان بوده که این رقم در طی ۴ سال به ۳۶ هزار میلیارد تومان رسیده است. از کل مطالبات غیرجاری بانک‌های خصوصی و مؤسسات اعتباری در سال ۹۱، سهم مطالبات معوق، سررسید گذشته و مشکوک‌الوصول به ترتیب برابر است با ۲۲ درصد، ۲۴ درصد و ۵۴ درصد. به‌طور کلی می‌توان گفت که رشد مطالبات غیرجاری در بانک‌های مذکور در ۴ سال اخیر ۳۸۰ درصد بوده و در حدود ۷ برابر شده است. این روند حکایت از آن دارد که از میزان رشد مطالبات غیرجاری در بانک تجاری کاسته شده است و به میزان قابل ملاحظه‌ای این رشد به بانک‌های غیردولتی و مؤسسات اعتباری منتقل شده است. یکی از دلایل این موضوع را می‌توان تغییر دسته‌بندی بانک‌ها در سال‌های اخیر دانست، در ادامه روند خصوصی‌سازی بانک‌ها تعدادی از بانک‌ها دولتی از این دسته‌بندی خارج شده و تحت عنوان بانک‌های غیردولتی به فعالیت خود ادامه می‌دهند، لذا این تغییر مرزبندی در بانک‌ها باعث می‌شود که مقایسه رشد

مطالبات غیرجاری بانکی در بازه زمانی مختلف با خطا روبه‌رو شود. لذا نمی‌توان این گفته را تصدیق کرد که میزان معوقات بانک‌های تجاری به‌طور حتم در حال کاهش بوده است زیرا این امکان وجود دارد که بانک‌های دولتی در سال‌های اخیر در زمره بانک‌های غیردولتی قرار گرفته و به‌تبع میزان مطالبات غیرجاری بانکی را در این دسته افزایش دادند.

سهم میزان مطالبات غیرجاری در بانک‌های تخصصی از مقدار کل در طول ۴ سال گذشته در حدود ۱۶ درصد بوده است که این موضوع نشان می‌دهد که مقدار این مطالبات در بانک‌های تخصصی در مقایسه با «بانک‌های تجاری» و «بانک‌های غیردولتی و مؤسسات اعتباری» از نوسان کم‌تری برخوردار بود. بر مبنای آمار به‌دست آمده، مطالبات غیرجاری در سال ۸۷ در حدود ۵/۲ هزار میلیارد تومان بوده که این رقم در سال ۹۱ به ۹/۹ هزار میلیارد تومان (از این میزان ۳۶ درصد مربوط به مطالبات معوق و سررسید گذشته می‌باشد) رسیده است و رشدی در حدود ۹۰ درصد در این ۴ سال را پشت سر گذاشته است که این رقم با افزایش سهم کل مطالبات غیرجاری بانکی متوازن بوده است.

۳-۱- سهم بانک‌ها از مطالبات غیرجاری

نسبت مطالبات غیرجاری به تسهیلات، یکی از شاخص‌های مهم بانکی است و درصد مطالبات غیرجاری از کل تسهیلات اعطاء شده توسط شبکه بانکی را نشان می‌دهد، یعنی از کل تسهیلاتی که بانک‌ها پرداخت کرده‌اند، چه نسبتی از آن‌ها به شبکه بانکی قابل بازگشت نیست. جدول شماره ۲ به مقایسه وضعیت مطالبات غیرجاری در شبکه بانکی کشور می‌پردازد. همان‌گونه که ملاحظه می‌گردد، این نسبت با ۳/۴ واحد درصد افزایش از ۱۱/۳ درصد در سال ۸۵ به ۱۴/۷ درصد در پایان سال ۹۱ رسیده است و در سال‌های اخیر نسبت مطالبات غیرجاری به کل تسهیلات بانک‌ها و مؤسسات اعتباری به ترتیب در بانک‌های تجاری، خصوصی و

تخصصی از بیشترین سهم برخوردار می‌باشد. در این میان، نکته قابل توجه‌ای که در بررسی حجم مطالبات باید مورد توجه قرار گیرد، در نظر گرفتن میزان مطالبات بانک‌ها در کنار حجم عملیات این مؤسسات مالی است. از این‌رو، طبیعی است که با حجم عملیات بیشتر، انتظار مطالبات غیرجاری بیشتری وجود داشته باشد.^۱

در میان بانک‌های ایرانی که گزارش‌های مالی خود را در سال ۹۱ ارائه کرده‌اند، بیش‌ترین حجم مطالبات غیرجاری به ترتیب به بانک‌های ملی، تجارت و پارسیان تعلق دارد. طبق اطلاعات به‌دست آمده، میزان مطالبات غیرجاری بانک ملی در سال ۹۱ به میزان ۱۲ هزار و ۱۶۸ میلیارد تومان بوده است. پس از این بانک، بانک تجارت با مطالبات غیرجاری به میزان ۷ هزار و ۲۰۰ میلیارد تومان، بیش‌ترین حجم مطالبات غیرجاری را دارد و مقدار مطالبات غیرجاری بانک پارسیان نیز در سال ۹۱، معادل شش هزار و ۶۰۰ میلیارد تومان گزارش شده است. از سوی دیگر، بانک‌های ملت، مسکن و ملی بیشترین مقادیر مانده تسهیلات اعطا شده را در سال ۹۱، به‌خود اختصاص داده‌اند، به‌طوری‌که به ترتیب حجم تسهیلات اعطایی در بانک‌های فوق برابر با ۷۷ هزار و ۱۹۰ میلیارد تومان، ۷۲ هزار و ۱۴۰ میلیارد تومان و ۶۶ هزار میلیارد تومان بوده است. در مجموع بیش‌ترین نسبت مطالبات غیرجاری به کل تسهیلات در شبکه بانکی به ترتیب مربوط به بانک‌های سامان، پست بانک و پارسیان می‌باشد.

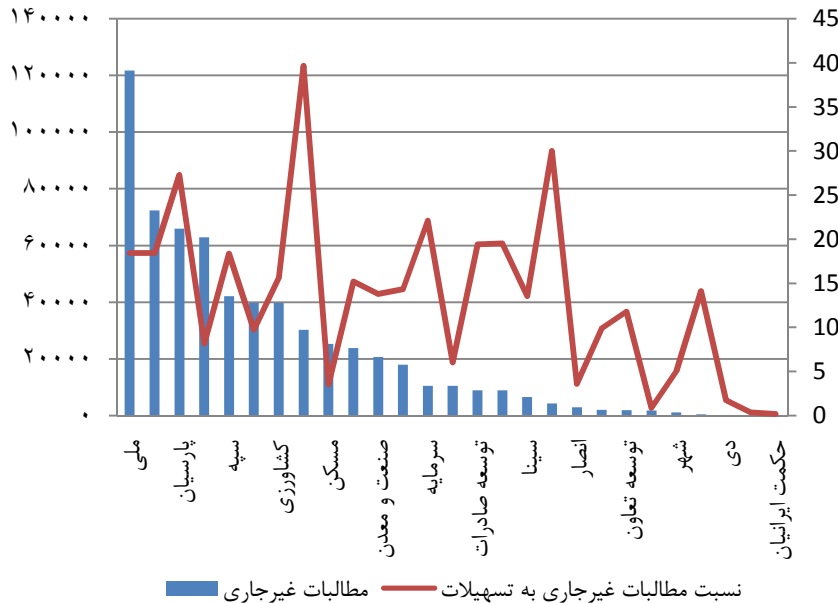
بررسی وضعیت بانک‌ها به تفکیک طبقه‌بندی بانک‌ها نشان می‌دهد که در میان ۸ بانک دولتی (بانک‌های پست بانک، توسعه تعاون، توسعه صادرات، سپه، صنعت و معدن، کشاورزی، مسکن و ملی)، بیشترین میزان مطالبات غیرجاری

^۱ توجه به این نکته ضروری است که در بررسی انجام شده، اطلاعات مالی مربوط به سال ۹۱ برخی بانک‌ها گزارش و یا نهایی نشده است.

متعلق به بانک‌های ملی، سپه و کشاورزی، به ترتیب حدوداً ۱۲ هزار و دویست، ۴ هزار و دویست و ۳ هزار و نهصد میلیارد تومان بوده است. نسبت مطالبات به تسهیلات این سه بانک، به ترتیب ۱۸/۵ درصد، ۱۸/۳ درصد و ۱۵/۶ درصد بوده و در بین بانک‌های دولتی، نسبت مطالبات غیرجاری به تسهیلات اعطایی پست بانک (۲۹/۹ درصد) بیش از همه بانک‌ها و برای بانک مسکن (۳/۵ درصد) نیز کم‌ترین مقدار می‌باشد.

در بین بانک‌های خصوصی شده که پیش از این دولتی بودند، یعنی بانک‌های تجارت، رفاه کارگران، صادرات و ملت، بیش‌ترین حجم مطالبات غیرجاری از آن بانک تجارت و در سال ۹۱ حدود ۷ هزار و دویست میلیارد تومان بوده است. در بین سایر بانک‌های خصوصی، بانک‌های سامان (تقریباً ۳ هزار میلیارد تومان)، اقتصاد نوین (۲ هزار و چهارصد میلیارد تومان) و سرمایه (تقریباً هزار میلیارد تومان) بیش‌ترین مقادیر مطالبات غیرجاری را در سال ۹۱ دارا بوده‌اند. در این بین، نسبت مطالبات غیرجاری از کل تسهیلات اعطایی به ترتیب بانک‌های سامان، سرمایه و کارآفرین بیشترین سهم و بانک‌های شهر و انصار (به استثنای بانک‌های جدیدالتأسیس) کم‌ترین میزان را به خود اختصاص داده‌اند.

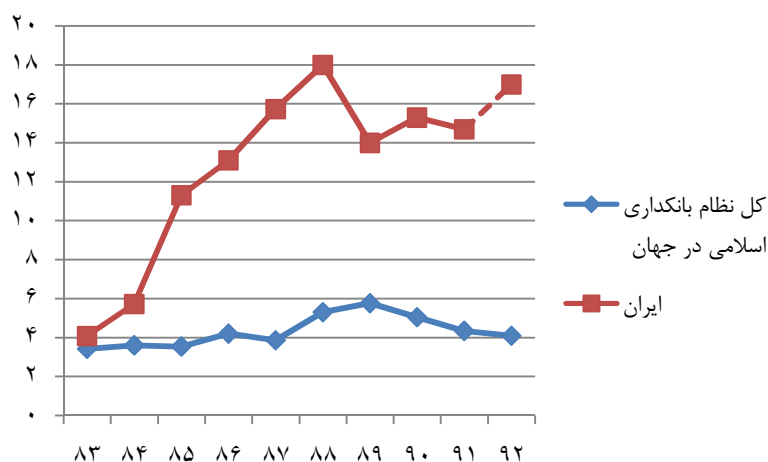
نمودار شماره ۲: مقایسه مطالبات غیرجاری در نظام بانکی کشور در سال ۱۳۹۱
(واحد: چپ: میلیارد ریال و راست: درصد)

نسبت مطالبات غیرجاری بانکی به تسهیلات اعطایی در نظام بانکی، میزان ریسک بانکها در اعطای تسهیلات را می‌سنجد و یکی از معیارهای سنجش سلامت بانک است. لذا هر چه این رقم کاهش یابد، منجر به کارایی هر چه بهتر بانکها در تأمین منابع مالی تولید کشور خواهد شد. از این‌رو، افزایش آن علامت هشدار برای نظام بانکی است و می‌تواند بر رشد اقتصادی در بلندمدت تأثیر سوء گذاشته و چرخه تولید را مختل کند. این رقم براساس استانداردها و عرف بین‌المللی بایستی بین ۲ تا ۵ درصد تسهیلات اعطایی باشد و معوقات بیش از ۵ درصد تسهیلات بانکی به‌عنوان ریسک پرخطر محسوب می‌شود. نمودار شماره ۳، نسبت مطالبات غیرجاری بانکی به تسهیلات اعطایی در ایران را با کل نظام بانکداری اسلامی در جهان مقایسه می‌کند. همان‌گونه که ملاحظه می‌گردد،

به طور متوسط در کل بانک‌های اسلامی جهان این نسبت در حد استاندارد جهانی می‌باشد، حال اینکه در حال حاضر برای اقتصاد بانکی ما تقریباً ۳ تا ۴ برابر آن و در مرحله ریسک‌پذیری بالایی قرار دارد. شایان ذکر است که افزایش شدید این نسبت طی سال‌های ۸۴ تا ۸۸ ارتباطی به رکود نداشته و عوامل دیگری از جمله افزایش حجم تسهیلات تکلیفی و دستوری و غیره باعث رشد شدید آن شده است.

نمودار شماره ۳: مقایسه نسبت مطالبات غیر جاری بانکی به تسهیلات در ایران و جهان (واحد: درصد)

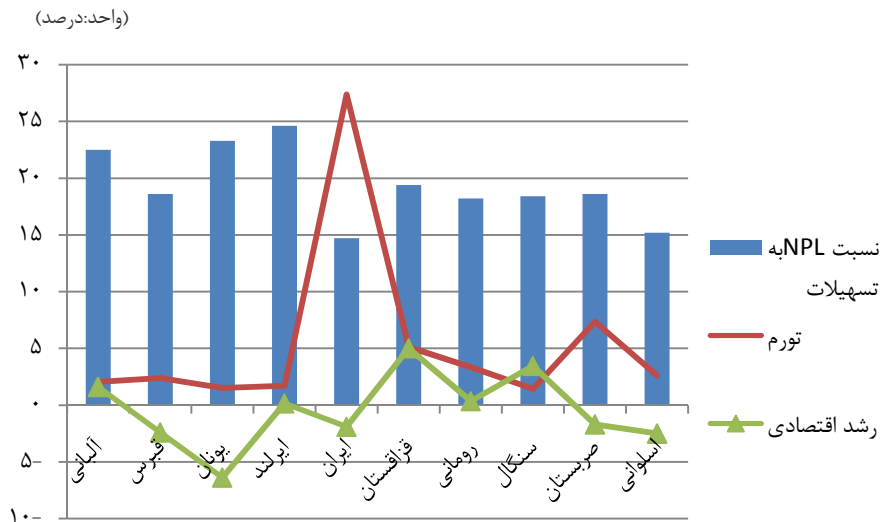

منبع: پایگاه اطلاعات آماری بانک‌های جهان Bankscope

آمارها نشان می‌دهد که در سال ۱۳۹۲، نسبت مطالبات غیر جاری به کل تسهیلاتی که از طریق سیستم بانکی پرداخت شده نیز به روند افزایشی سال‌های پیشین خود با نرخ رشد قابل توجهی ادامه داده است. به طور کلی، مقایسه وضعیت نظام بانکی کشور با کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه، بیانگر وضعیت وخیم نظام بانکی ایران است. جدول ۲ وضعیت کشورهای مختلف جهان را طی سال‌های ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۳ نشان می‌دهد. در سال ۲۰۰۹، ایتالیا با نسبت ۹/۴ درصدی

بدترین وضعیت را در بین کشورهای پیشرفته به خود اختصاص داده است که این رقم، نصف همین نسبت برای ایران است. در سال ۲۰۱۳، این رقم در بیشتر کشورها با افزایش روبه‌رو بوده به‌گونه‌ای که ایران بعد از کشورهای چین، یونان، قبرس، ایرلند و غیره، بالاترین سهم (رتبه ۱۰) را به خود اختصاص داده است. بررسی آمارهای کشورهای درحال توسعه در سال ۲۰۱۳ نشان می‌دهد که کشورهای چین، پاکستان، امارت متحده عربی و کویت با نسبت ۱۴/۳ درصد، ۸/۴ درصد و ۴/۶ درصد، به ترتیب به اندازه ۳/۷، ۹/۶ و ۱۳/۴ درصد از وضعیت بهتری نسبت به ایران برخوردار هستند.

نمودار شماره ۵: مقایسه وضعیت مطالبات غیرجاری، رشد اقتصادی و تورم در ۱۰ کشور بحران‌زده منتخب در سال ۲۰۱۲

Source: worldbank/data (2012)

جدول شماره ۳: وضعیت کشورهای مختلف جهان از لحاظ نسبت مطالبات غیر جاری به کل تسهیلات طی سال‌های ۲۰۰۸-۲۰۱۳

کشور	۲۰۰۸	۲۰۰۹	۲۰۱۰	۲۰۱۱	۲۰۱۲	۲۰۱۳
یونان	۴.۷	۷	۹.۱	۱۴.۴	۲۳.۳	۳۱.۳
قبرس	۳.۶	۴.۵	۵.۶	۹.۶	۱۸.۶	۳۰.۳
ایرلند	۱.۹	۹.۱	۱۲.۵	۱۶.۱	۲۴.۶	۲۴.۶
آلبانی	۶.۶	۱۰.۵	۱۴	۱۸.۸	۲۲.۵	۲۳.۵
رومانی	۲.۷	۷.۹	۱۱.۹	۱۴.۳	۱۸.۲	۲۱.۶
سنگال	۱۷.۴	۱۸.۷	۲۰.۲	۱۶.۲	۱۸.۴	۲۰.۶
صربستان	۱۱.۳	۱۵.۷	۱۶.۹	۲۰	۱۸.۶	۲۰.۶
قزاقستان	۷.۱	۱۸.۹	۲۰.۹	۲۰.۷	۱۹.۴	۱۹.۵
اسلووانی	۴.۲	۵.۸	۸.۲	۱۱.۸	۱۵.۲	۱۸
ایران	۱۵.۷	۱۸.۳	۱۳.۹	۱۵.۱	۱۴.۷	۱۸
بلغارستان	۳	۶.۷	۹.۸	۱۳.۴	۱۵.۸	۱۷.۶
بوسنی و هرزگوین	۳.۱	۵.۹	۱۱.۴	۱۱.۸	۱۳.۵	۱۵.۱
ایتالیا	۶.۳	۹.۴	۱۰	۱۱.۷	۱۳.۷	۱۴.۱
پاکستان	۹.۱	۱۲.۲	۱۴.۷	۱۶.۲	۱۴.۵	۱۴.۳
اکراین	۳.۹	۱۳.۷	۱۵.۳	۱۴.۷	۱۶.۵	۱۲.۹
گونا	۷.۷	۱۶.۲	۱۷.۶	۱۴.۱	۱۳.۲	۱۲
تاجیکستان	۵.۴	۹.۶۴۶	۷.۴۷۵	۷.۲۱۸	۹.۵۱۲	۱۱.۶۹۵
پرتغال	۳.۶	۴.۸	۵.۲	۷.۵	۹.۸	۱۱
مصر	۱۴.۸	۱۳.۴	۱۳.۶	۱۰.۹	۹.۸	۹.۵
مالت	۵.۵	۶.۲	۷.۴	۷.۳	۸.۲	۹.۲
امارات متحده عربی	۴.۳	۵.۶	۷.۲	۱۱.۷	۱۰.۴	۸.۴
اسپانیا	۲.۸	۴.۱	۴.۷	۶	۷.۵	۸.۲
اردن	۴.۲	۶.۷	۸.۲	۸.۵	۷.۷	۷.۴
روسیه	۳.۸	۹.۵	۸.۲	۶.۶	۶	۶

۶	۴.۲	۲.۲	۲.۱	۴.۲	۲.۲	اوگاندا
۵.۹	۴.۹	۴.۵	۴۹.۹			افغانستان
۵.۶	۳.۷	۳.۴	۳	۴.۹	۴.۳	ارمنستان
۵.۵	۷.۲	۱۰.۲	۱۵.۸	۸.۲	۵.۳	قرقیزستان
۵.۴	۵	۴.۸	۴.۸	۵.۵	۶	مراکش
۵.۳	۵.۳	۶.۰	۶.۸	۹.۳		برونئی دارالسلام
۵.۲	۵.۲	۵.۲	۵.۴	۴.۶	۲.۸	جمهوری چک
۵.۲	۳.۶	۳.۸				سريلانکا
۵.۲	۵.۲	۴.۷	۴.۹	۴.۳	۲.۸	لهستان
۵.۱	۶.۴	۱۱.۶	۱۸.۳	۱۴.۱		ایسلند
۵.۱	۵.۲	۵.۶	۵.۸	۵.۳	۲.۵	اسلوواکی
۴.۹	۴.۴	۴.۷	۶.۸	۸.۱	۸.۸	کنیا
۴.۸	۶	۳.۷	۴.۱	۳.۳	۱.۲	دانمارک
۴.۶	۵.۵	۴.۲	۳.۵	۴.۲	۱.۷	بلاروس
۴.۶	۵.۲	۷.۳	۸.۹	۱۱.۵	۶.۸	کویت
۴.۳	۴.۳	۴.۳	۳.۸	۴	۲.۸	فرانسه
۴.۱	۲.۶	۲.۲	۳.۵	۱.۸	۱.۸	لستو
۴.۱	۳.۶	۲.۸	۲.۸	۳.۳	۲	موریتانی
۴	۳.۸	۳.۸	۴.۳	۶	۷.۵	لبنان
۳.۸	۳.۸	۳.۳	۲.۸	۳.۱	۱.۷	بلژیک
۳.۸	۳.۴	۲.۷	۲.۴	۲.۲	۲.۴	هند
۳.۶	۴	۴.۷	۵.۸	۵.۹	۳.۹	جنوب آفریقا
۳.۵	۳.۲	۲.۹	۳	۲.۷	۲.۲	پرو
۳.۲	۲.۴	۲.۱	۲	۲.۸	۳	مکزیک
۳.۲	۳.۵	۵.۳	۱۵.۷	۲۷.۶	۶.۳	نیجریه
۳.۲	۳.۱	۲.۷	۲.۸	۳.۲	۱.۷	هلند
۳.۲	۳.۳	۳.۸	۴.۴	۵	۳	آمریکا
۳	۳.۲	۲.۶	۱.۹	۱.۸	۱.۹	موزامبیک

۳	۲.۲	۲.۶	۳.۴	۳.۵	۴.۶	فیلیپین
۲.۹	۲.۸	۲.۷	۲.۸	۲.۳	۱.۹	استرالیا
۲.۹	۳.۴	۳.۵	۳.۱	۴.۲	۳.۱	برزیل
۲.۸	۲.۸	۲.۵	۲.۹	۴	۳.۹	کلمبیا
۲.۶	۳.۵	۲.۹	۳.۱	۴.۳	۳.۷	جمهوری دومونیک
۲.۶	۲.۷	۲.۶	۳.۵	۵	۳.۴	ترکیه
۲.۴	۲.۸	۲.۵	۳.۱	۱.۴	۱.۵	اسرائیل
۲.۳	۲.۴	۲.۴	۲.۵	۲.۵	۱.۴	ژاپن
۲.۳	۲.۸	۳.۶	۳.۹	۳.۷	۲.۸	الساوادر
۲.۳	۲.۴	۲.۹	۳.۹	۵.۳	۵.۷	تایلند
۲.۱	۲.۲	۲.۳	۲.۷	۲.۹	۱	شیلی
۲	۲.۱	۲.۲	۲.۷	۲.۷	۲	عمان
۲	۲.۱	۱.۷	۱.۳	۱.۶	۱.۱	پاراگوئه
۱.۹	۱.۹۵	۲.۳	۲.۸	۳.۱۵	۱.۹	آمریکای شمالی
۱.۸	۲	۲.۷	۳.۴	۳.۶	۴.۸	مالزی
۱.۸	۲	۲.۱	۲.۶	۳.۳	۳	پاناما
۱.۷	۱.۷	۱.۴	۲.۱	۳.۵	۳.۱	آرژانتین
۱.۷	۱.۷	۱.۸	۱.۹	۲.۱	۱.۵	کاستوریکا
۱.۷	۱.۸	۲.۱	۲.۵	۳.۳	۳.۲	اندونزی
۱.۵	۱.۵	۱.۷	۲.۲	۳.۵	۴.۳	بولوی
۱.۵	۲.۶	۴	۵.۴	۵.۲	۱.۹	ایستونی
۱.۴	۱.۷	۲	۲.۲	۲	۱.۳	استرالیا
۱.۳	۱.۵	۱.۷	۱.۵	۱.۳	۰.۷	نروژ
۱.۳	۱.۹	۲.۲	۳	۳.۳	۱.۴	عربستان سعودی
۱.۲	۱.۳	۱.۶	۲.۱	۲.۷	۲.۲	گواتمالا
۱.۲	۱.۴	۱.۷	۲.۱	۱.۷	۰.۹	نیوزلند
۱	۱	۱	۱.۱	۱.۶	۲.۴	چین
۰.۹	۱	۱.۱	۱.۴	۲	۱.۴	سنگاپور

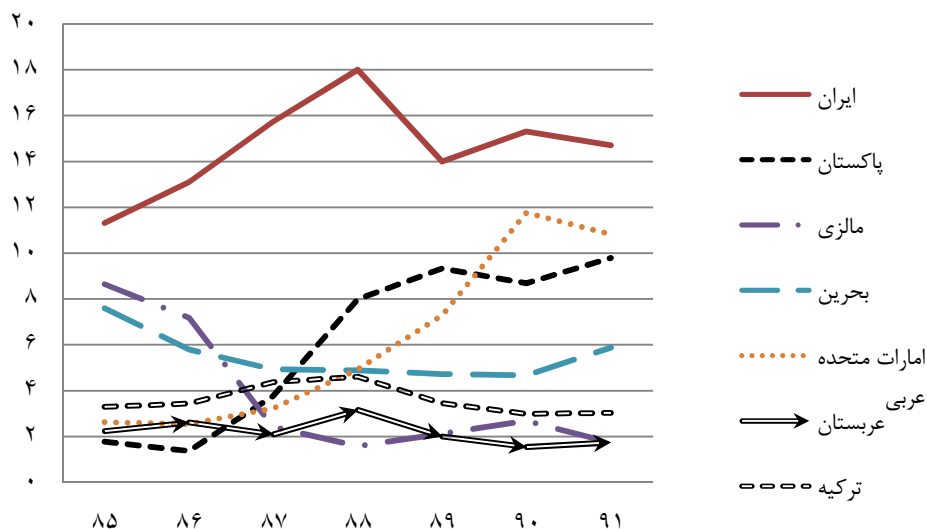
کره	۰.۶	۰.۶	۰.۶	۰.۵	۰.۶	۰.۷
ونزوئلا	۱.۹	۳	۳.۴	۱.۴	۰.۹	۰.۷
کانادا	۰.۸	۱.۳	۱.۲	۰.۸	۰.۶	۰.۶
سوئد	۰.۵	۰.۸	۰.۸	۰.۷	۰.۷	۰.۶
هنگ کنگ	۱.۲	۱.۶	۰.۸	۰.۷	۰.۶	۰.۵
ازبکستان	۳	۱.۲	۱	۰.۷	۰.۵	۰.۴
لوکزامبورگ	۰.۶	۰.۷	۰.۲	۰.۴	۰.۱	۰.۲
کل جهان	۳	۴.۳	۳.۹	۳.۸	۳.۷	۴

Source: <http://data.worldbank.org/indicator/FB.AST.NPER.ZS>.

به منظور مقایسه بهتر وضعیت مطالبات غیرجاری به کل تسهیلات در نظام بانکداری اسلامی برخی کشورها، نمودار شماره ۶ آورده شده است. همان گونه که ملاحظه می گردد روند این نسبت در کشورهای پاکستان و امارات متحده عربی از سال ۸۷ افزایشی بوده و از ۳ درصد به ۱۰ درصد در سال ۹۱ رسیده که از حد استاندارد جهانی بسیار بالاتر می باشد. این مسئله حاکی از آن است که کارایی بانکها در کشورهای فوق در حال کاهش بوده و ریسک پذیرتر می باشند. کشور بحرین به طور نسبی از نوسان کمتری برخوردار بوده و کمی بالاتر از محدوده استاندارد قرار دارد. در واقع وجود عواملی نظیر بی ثباتی های اقتصاد کلان، افزایش بی رویه وام دهی، دخالت سنگین دولت ها و فقدان کنترل بر وام دهی های رابطه ای، افزایش بدهی های بانکها همراه با عدم تطابق ارزی و سررسید بالا را می توان از مهم ترین دلایل پیدایش معوقات برشمرد. از سوی دیگر، در سایر کشورهای مورد بررسی همچون مالزی، عربستان، ترکیه و بحرین این نسبت از نوسان کمتری برخوردار بوده و در حد و یا پایین تر از سطح استاندارد جهانی قرار دارد که پایین بودن ریسک و افزایش کارایی شبکه بانکی کشورها را نشان می دهد. لذا این روند نشان می دهد که کشورهای فوق در به کارگیری روشها و اقدامات لازم جهت

مقابله با مشکل مطالبات غیرجاری نسبت به سایر کشورها موفق‌تر عمل نموده‌اند. بررسی انجام شده در مجموع نشان می‌دهد که ایران نسبت به سایر کشورهای اسلامی علی‌رغم اقدامات انجام‌شده همچنان از لحاظ مطالبات غیرجاری در وضعیت نامناسب‌تری قرار گرفته است.

نمودار شماره ۶: مقایسه نسبت مطالبات غیرجاری بانکی به تسهیلات در کشورهای مختلف اسلامی (واحد: درصد)

۵- راه‌کارهای بازپرداخت تعهدات در کشورهای مختلف اسلامی

با توجه به آمار و ارقام ارائه شده می‌توان به درجه اهمیت مطالبات غیرجاری به‌عنوان یک معضل بزرگ نظام بانکی پی برد. در واقع فقدان یک سازوکار مناسب جهت رفع مشکل تأخیر تأدیه ممکن است باعث ایجاد مخاطره اخلاقی^۱ برای آن دسته از مشتریانی گردد که این وضعیت را فرصتی برای تأخیر عمدی در

^۱ Moral Hazard

پرداخت‌های خود می‌دانند. همچنین، عدم شفافیت در مجاز بودن و نحوه عملیات مربوط به جریمه تأخیر تأدیه از نظر شریعت منجر به ایجاد فضایی ناسالم می‌گردد. از این‌رو، نهادهای مالی اسلامی متعهد به یافتن راه‌حلهایی جهت رفع مشکلات نکول و تأخیر تأدیه بوده و بایستی به‌منظور حمایت از علایق و انگیزه‌های مشتریان، توانایی یا صلاحیت مالی آن‌ها را در نظر گرفته و تحمیل جریمه تأخیر تأدیه و خسارت‌های ناشی از آن را به‌عنوان آخرین راه‌حل موجود به‌کار گیرند. در ادامه این قسمت به بررسی راه‌کارهای بانک‌ها و مؤسسات مختلف اسلامی جهت بازپرداخت تعهدات مشتریان در چند کشور اسلامی از جمله مالزی، پاکستان، بحرین، امارات متحده عربی، کویت، اردن و عربستان می‌پردازیم.

۵-۱- کشور مالزی

با توجه به این دیدگاه که جبران خسارت می‌تواند به‌عنوان راه‌کاری جهت غلبه بر تأخیر تأدیه مشتریان در نظر گرفته شود، لذا، تلاش‌های فراوانی جهت ارتقای موارد احتیاطی مالی در میان قرض‌گیرندگان مالزیایی ایجاد شده است که با توجه به اهمیت موضوع، بانک مرکزی کشور مالزی در اواسط سال ۲۰۱۰، به انتشار بخشنامه و دستورالعمل رسمی در ارتباط با جبران خسارت^۱، جبران بخشی از خسارت (اعطای تخفیف)^۲ و جریمه تأخیر تأدیه برای کلیه نهادها و مؤسسات بانکداری اسلامی اقدام نموده‌است. دستورالعمل‌های موجود، استانداردها و شرایطی را برای محاسبه جریمه تأخیر تأدیه برای نکول‌کنندگانی که دارای مشکلات مالی بوده و توانایی بازپرداخت تعهدات خود را ندارند، ایجاد می‌نماید و همچنین با ایجاد استانداردهایی برای گزارشات مالی و شفافیت در نحوه جریمه دیرکرد

^۱ Ta'widh (compensation)

^۲ Ibra'(rebates)

بازپرداخت مطالبات، مکانیسمی مناسب را با اعمال تخفیفات و تشویق‌های لازم ایجاد می‌نمایند.

جدول شماره ۴: دستورالعمل جریمه تأخیر تأدیه برای مؤسسات مالی اسلامی توسط بانک مرکزی مالزی

سیاستگذاری	انواع مختلف جریمه تأخیر تأدیه
بانک‌های اسلامی مجاز به دریافت مبلغی به‌عنوان جبران خسارت بر مبنای مقدار واقعی زیان محقق شده می‌باشند. با این‌حال، این میزان نمی‌بایستی سالانه بیشتر از ۱ درصد از موارد ذیل در نظر گرفته شود: - اقساط معوق محصولات اسلامی مواجه با نکول طبق برنامه توافقی در پرداخت - مانده تصفیه نشده محصولات اسلامی در مواردی که نکول آن باعث لغو قرارداد و یا مراجعه به حوزه‌های قضایی قبل از سررسید گردد. در مواردی که دیرکرد در مطالبات ایجاد گردد، بانک‌های اسلامی تنها مجاز به گرفتن هزینه جبران خسارت با یک نرخ کاهنده بر مبنای نرخ معاملات یک‌شبه در بازار پولی بین بانکی اسلامی و یا نرخ سپرده‌های سرمایه‌گذاری عام یک‌ساله می‌باشند.	هزینه جبران خسارت
- میزان جریمه براساس مابه‌التفاوت هزینه تأخیر در پرداخت (بیش‌ترین نرخ متوسط مالی بانک‌ها در موقع نکول) و میزان جبران خسارت تحمیل شده به بانک‌ها به‌دست می‌آید. - مدیریت در توزیع و تقسیم غرامت (جریمه) به مؤسسات خیریه می‌بایستی از طریق کمیته شریعت بانک‌های اسلامی انجام گیرد.	جریمه (غرامت)

Source: The Financial Stability and Payment Systems Report, Central bank of Malaysia, 2012.

به‌طور کلی، بانک مرکزی مالزی مسئولیت تعیین بالاترین نرخ غرامت و هزینه جبران خسارت تحمیلی در بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی را برعهده دارد. از این‌رو، به‌کارگیری سازوکار موردنظر در فعالیت‌های مالی اسلامی مالزی جنبه‌های مختلفی از جمله نکول در بازپرداخت مطالبات، نقش حوزه‌های قضایی و

محکومیت‌های مالی را تحت پوشش قرار می‌دهد. در این زمینه هیأت مشورتی شریعت بانک مرکزی مالزی نیز به‌عنوان صاحب اختیار و بالاتریت مقام ناظر شرعی- فقهی هزینه‌های تأخیر تأدیه را برای نهادهای مالی تحت دو مفهوم غرامت (جریمه) و جبران خسارت مجاز دانسته و آن را به‌عنوان سازوکاری بازدارنده در برابر نکول و عدم بازپرداخت تعهدات مالی مشتریان بر مبنای قراردادهای اسلامی اعلام می‌نماید. با وجود در نظر گرفتن دستورالعمل‌های لازم در ارتباط با جریمه تأخیر تأدیه لازم به ذکر است که از نظر اصول شریعت، بانک‌ها می‌توانند میزان جبران خسارت دریافت شده بر مبنای زیان واقعی حاصله را به‌عنوان درآمد در ترازنامه خود وارد نمایند، در حالی که غرامت (جریمه) دریافتی، بایستی برای استفاده در موارد خاص و سازمان‌های خیریه در نظر گرفته شوند.

جبران خسارت

بر اساس تصمیم‌گیری‌های انجام شده توسط هیأت مشورتی مذکور، جریمه‌ای برای جبران خسارات ناشی از تأخیر در بازپرداخت تعهدات مالی در نظر گرفته می‌شود. نرخ جریمه که توسط بانک مرکزی به‌عنوان شخص ثالث تعیین می‌گردد، نمی‌بایستی از زیان وارده بر تأمین‌کنندگان مالی بیشتر باشد.

تخفیف بخشی از بدهی

هیأت مشورتی در مواقع بحرانی و زمانی که مصلحت جامعه اقتضاء می‌کند، تخفیف بخشی از تعهدات تأمین مالی بر مبنای قراردادهای خرید و فروش را با اطمینان از برقراری عدالت در دستورکار خود قرار داده است. از این‌رو، نهادهای بانکداری اسلامی متعهد به اعطای تخفیف و تمهیداتی به مشتریانی هستند که شایستگی لازم را داشته و زودتر از موعد اقدام به تسویه تعهدات خود در قالب

عقود مباحه می‌نمایند. همچنین جهت رفع هرگونه شبهه و تردیدی در ارتباط با حقوق مشتریان در دریافت این‌گونه تخفیفات، کلیه شرایط در قالب ماده (شرط) قانونی گنجانده و نحوه محاسبه این تخفیفات همگی توسط بانک مرکزی براساس معیارهای استاندارد تهیه خواهند شد.

جبران خسارت به حکم قضایی

قانون متداول به‌گونه‌ای است که با توجه به اختیارات حوزه قضایی، دادگاه قدرت دستور پرداخت مبلغی برای محکومان مالی را در اختیار دارد. نرخ جبران خسارت برای بدهکاران مالی برابر ۸ درصد از کل حکم داده شده و محاسبه آن از تاریخ داوری تا زمانی است که بر مبنای حکم قضایی، پرداخت بدهی از بدهکاران به بانک (بستانکاران) انجام می‌گیرد. در موارد مربوط به تأمین مالی اسلامی، دادگاه معمولاً نمی‌تواند از سازوکار تحمیل ربا (بهره) استفاده نماید. لذا در صورتی که درخواست مطالبه خسارت در دادگاه بر مبنای موارد مالی با نرخ ثابت از قبیل مباحه و فروش اقساطی مطرح شود، مدعی (بانک و نهادهای مالی) می‌تواند دادخواستی را براساس کل میزان باقی‌مانده از معوقات به قیمت فروش با موضوع کاهش و پرداخت بخشی از بدهی مطرح نماید. با توجه به اینکه سازوکاری برای اجتناب از تأخیر تأدیه برای محکومان مالی در موارد اسلامی معرفی نگردیده لذا این موضوع به هیئت مشورتی برای یافتن راه‌حلی برای آن واگذار شده‌است.

هیئت مشورتی در جلسات مربوطه در سال‌های ۲۰۰۵ و ۲۰۰۶ به این راه‌حل رسیدند که دادگاه (حوزه قضایی) بایستی جریمه تأخیر تأدیه را برای محکومان مالی بر مبنای تصمیمات گرفته شده از سوی دادگاه نظارت بر موارد مربوط به بانکداری اسلامی و تکافل اعمال نماید. میزان جریمه تأخیر تأدیه بر مبنای مکانیسم غرامت (جریمه) و جبران خسارت بوده و همچنین براساس تصمیمات گرفته شده

هیئت، مکانیسم اجرایی جریمه تأخیر تأدیه می‌بایستی براساس موارد ذیل صورت گیرد.

- دادگاه (حوزه قضایی) بایستی جریمه دیرکرد در بازپرداخت مطالبات را سالانه بر مبنای نرخ ۸ درصد اعمال نماید. این درحالی است که از این نرخ، بانک (بستانکاران) تنها مجاز به دریافت مبلغی برای جبران خسارت به میزان زیان واقعی خود می‌باشند.

- برای تعیین نرخ جبران خسارت از زیان واقعی که توسط بانک (بستانکاران) گرفته می‌شود، هیئت مشورتی «میانگین نرخ وزنی سپرده‌های یک‌شبه»^۱ در بازار پولی اسلامی از سال پیشین را به‌عنوان مرجع در نظر خواهد گرفت.

- کل میزان جبران خسارت براساس زیان واقعی نمی‌بایستی از بدهی اصلی بیشتر باشد. در صورتی که نرخ زیان واقعی کمتر از ۸ درصد (سالانه) باشد. باقی‌مانده مبلغ بایستی از طریق بانک به مؤسسات خیریه تعیین شده از سوی بانک مرکزی مالزی اختصاص یابد.

در صورتی که بستانکاران در حوزه قضایی دارای شخصیت حقیقی (انفرادی) باشند (به‌عنوان مثال پرداخت منفعت بیمه تکفل از طریق فعالا تکافل به ذی‌نفعان)، محکومان مالی بایستی تنها متعهد به پرداخت جبران خسارت به بستانکاران باشند و در این مورد معمولاً پرداخت جریمه تأخیر از محل صندوق سهامداران تأمین می‌گردد و در این حالت پرداخت باقی‌مانده هزینه جریمه تأخیر از سوی بدهکاران مالی به سازمان‌های خیریه صورت خواهد گرفت.

^۱ annual average for overnight weighted rate

۴-۲- کشور پاکستان

مسأله نکول و عدم بازپرداخت مطالبات توسط بخشی از مشتریان همواره به عنوان یک مشکل جدی در نهادهای مالی سراسر جهان از جمله کشور پاکستان وجود دارد. اگر مشتریان به تعهدات خود نسبت به زمان پرداخت بدهی ایجاد شده از بیع اقساطی، مرابحه و یا لیزینگ (اجاره) اهمیتی ندهند و یا اینکه سهم سود بانکها را در روشهای مشارکتی پرداخت نکنند و یا به عدم تحویل کالاهای خود براساس قراردادهای سلف و استصناع در زمان مقرر اقدام نمایند، در نتیجه می‌تواند زیانهای جبران‌ناپذیری را به نظام بانکی و کل اقتصاد تحمیل نماید. از این رو، در قوانین کشور پاکستان، حاکم شرع (حوزه‌های قضایی) مجاز به دریافت جریمه تأخیر بر مبنای تعزیر مالی بوده و با توجه به اهمیت موضوع، کلیه اعضای شریعت از قبیل انجمن فقه اسلامی کشورهای عضو کنفرانس اسلامی OIC و شعبه‌های استینافی از دیوان عالی کشور در ارتباط با مشکل تأخیر تأدیه، مقرراتی را تحت عنوان ماده (بند) جریمه در موافقت‌نامه‌های قراردادی خود وارد نموده‌اند. بر این اساس به‌طور خودکار جریمه تأخیر در بانکها تعیین و بر متخلفین بانکی تحمیل می‌گردد و با توجه به اینکه بایستی این قبیل جرایم دریافتی (وجه التزام) برای مصارف خیریه مورد استفاده قرار می‌گیرد، لذا بانکها صندوق‌هایی را برای این منظور نگهداری می‌کنند.

در کشور پاکستان، بانکها و مؤسسات مالی اسلامی برای جبران خسارت ناشی از عدم انجام تعهدات مشتریان، مجاز هستند مبالغی را براساس زیان واقعی مالی خود در مواقع نکول از مشتریان دریافت نمایند. دادگاه (حوزه‌های قضایی) می‌تواند بخشی از جریمه را به‌عنوان خسارت عدم انجام تعهد برای بانکها تخصیص دهد و یا اینکه مبلغی معقول را برای جبران خسارت تعیین نماید. در این حالت، باید توجه داشت که زیان واقعی مالی ایجاد شده نمی‌بایست براساس زیان ناشی از هزینه فرصت متعارف در نظر گرفته شود، بلکه این میزان از طریق

مستندات ارائه شده به دادگاه توسط خود نظام بانکی تعیین خواهد شد. با این وجود، برخی از اعضای شریعت به بانک‌های اسلامی این اجازه را داده‌اند تا با در نظر گرفتن شرایط مالی مشتریان خود، هزینه‌هایی را از متخلفین با یک نرخ منطقی (به صورت روزانه و یا سالیانه) در طول یک دوره خاص برای صرف مصارف خیریه دریافت نمایند.

بانک‌ها و مؤسسات مالی در کشور پاکستان همچنین شروطی را در ضمن قرارداد (اجاره، سلف و غیره) لحاظ می‌کنند که در صورت دیرکرد در بازپرداخت تعهدات، مبلغی به عنوان جریمه تأخیر تأدیه با یک نرخ توافقی (به صورت درصد روزانه/سالیانه) در نظر گرفته شود. همچنین بانک‌ها می‌توانند به دادگاه‌های دارای صلاحیت برای جبران خسارت مراجعه نموده و مبلغی را براساس هزینه‌های مستقیم و غیرمستقیم ایجاد شده برای دادرسی، به غیر از هزینه فرصت از بدهکاران دریافت نمایند. همچنین جهت مقابله با این مشکل، بانک (خریدار) برای جبران خسارت خود می‌تواند وثیقه را بدون مداخله دادگاه (حوزه قضایی) به فروش برساند و از این طریق به منابع خود دست‌یافته و هزینه‌های وارده را جبران نماید.

۴-۳- کشور بحرین

در کشور بحرین بانک‌ها و مؤسسات مالی می‌توانند بدهکار را وادار به صدقه دادن به مؤسسات خیریه نمایند. بدین ترتیب که در عقود تأمین مالی، شرط شود که بدهکار در صورت دیرکرد در بازپرداخت بدهی، ملزم به صدقه دادن یا کمک کردن به مؤسسات خیریه معادل مبلغ یا نسبت مشخصی است. البته این کمک با هماهنگی هیأت نظارت شرعی در مؤسسه صورت خواهد پذیرفت. این‌گونه بخشش‌های رایگان اگر چه ممکن است منجر به جبران خسارت بانک یا مؤسسه مالی وام‌دهنده نشود اما به هر حال، وسیله‌ای برای فشار آوردن بر بدهکاری است

که در ادای دین خویش ملاحظه کرده است، چرا که وی ملزم به پرداخت مبالغی اضافی می‌شود.^۱ به‌همین منظور در بانک بحرین، جریمه دیرکردی برابر ۱/۲۵ درصد مبلغ معوقه را از بدهکاران برای مصارف خیریه دریافت می‌کنند. در صورتی که شخص قبل از سررسید اقدام به تصفیه کامل نماید، بانک‌ها به‌عنوان یک ابزار تشویقی این مبلغ جریمه را به میزان کمتر از ۱ درصد برای نکول‌کنندگان در نظر می‌گیرند.^۲ همچنین، بانک HSBC بحرین به‌عنوان تأمین‌کننده مالی، جریمه‌ای معادل ۱۰ درصد مبلغ معوقه را به‌صورت سالیانه از مشتریان خود به علت عدم پرداخت تعهدات دریافت می‌کنند.^۳ از سوی دیگر، به‌عنوان مثال بانک اسلامی بحرین ۱۵ درصد از هر قسط را که دارای دیرکرد است و مبلغ ثابت ۱۰ دینار را از دیرکرد اقساط مربوط به اوراق اعتباری به خیرات اختصاص می‌دهند.

۴-۴- کشور امارات متحده عربی

بانک اسلامی ابوظبی^۴ و بانک المشرق امارات^۵ در صورت دیرکرد در بازپرداخت تعهدات، جریمه تأخیری با نرخ ۲ درصد و دریافت حداقل جریمه ۵۰ درهم و حداکثر ۲۰۰ درهم را در قراردادهای خود به‌صورت توافقی در نظر می‌گیرند و پس از کسر هزینه‌های اجرایی و اداری از این میزان جریمه، مبلغ باقی‌مانده را به مؤسسات خیریه پرداخت می‌نمایند. بانک اسلامی دبی در امارات نیز حداکثر مدت زمان بازپرداخت تسهیلات اعطایی به مشتریان را ۴ سال و جریمه تأخیری

^۱ محمد صفری (۱۳۹۱).

^۲ <http://www.bbkonline.com/CustomerService/Feesandcharges>

^۳ HSBC- AMANAH Bahrain

^۴ Abu Dhabi Islamic Bank

^۵ <http://www.mashreqbank.com/uae/en/personal/service-charges/index.aspx>

به میزان ۵۰ تا ۱۰۰ درهم به ازای هر ماه دیرکرد در پرداخت‌ها، از مشتریان برای مصارف خیریه دریافت می‌نمایند.^۱

۴-۵- کشور کویت

بانک‌ها و مؤسسات مالی در کویت می‌توانند بدهکاری را که در پرداخت بدهی تأخیر نموده است موظف به پرداخت هزینه‌هایی نماید که طلبکار برای شکایت و بازپس گرفتن اصل پول خود متحمل آن‌ها شده است؛ چرا که این بدهکار بوده است که موجب پدید آمدن چنین هزینه‌هایی گشته است. این راه‌کار که بر پایه موازین شرعی استوار است، توسط مرکز تأمین مالی کویت^۲ مجاز دانسته شده با این شرط که بدهکار در بازپرداخت بدهی‌ها قصد نکول و تأخیر داشته باشد و همچنین با اعسار و ورشکستگی مواجه نباشد.

۴-۶- کشور اردن

در اردن دریافت جریمه از تأخیرکنندگان به‌عنوان منبع درآمدی بانک‌ها مجاز بوده و بر مبنای مصالح مرسله^۳، دریافت جریمه تأخیر تأدیه از عوامل پیشگیری گسترش مطالبات به‌شمار می‌رود.^۴ تحت قوانین شریعت دستورالعملی برای دریافت جریمه تأخیر در بانک‌های اسلامی اردن وجود ندارد. اما به‌طور کلی بانک‌های این کشور، جریمه دیرکردی به میزان ۰/۴ درصد به ازای هر هفته از

^۱ <http://www.dubaifaqs.com/banks-in-dubai.php>

^۲ . بیت التمويل الكويتی

^۳ مصالح مرسله یا استصلاح در اصطلاح اهل سنت عبارت است از حکم بر مبنای مصلحت‌اندیشی و بر اساس مصالحی است که ملحوظ نظر شارع قرار نگرفته و در هیچ حکم کلی و یا جزئی شارع نیز وارد نشده است.

^۴ Yaakub and Others, Late Payment Charge in Islamic Bank (2013).

تأخیر ایجاد شده، دریافت می‌کنند. این میزان برای شرکت‌هایی با سهام دولتی و خصوصی، مقداری ثابت و برابر ۵۰۰ دینار اردن می‌باشد.^۱

جمع‌بندی و پیشنهادات

بررسی تطبیقی وضعیت مطالبات غیرجاری بانک‌ها در سال ۲۰۱۳ میلادی در بین ۹۰ کشور جهان نشان می‌دهد علیرغم به‌کارگیری بانکداری غیررئوی در ایران، رتبه کشورمان چندان مناسب نیست. برای نمونه، متوسط نسبت مطالبات غیرجاری در بین ۹۰ کشور در سال ۲۰۱۳ حدود ۷ درصد بوده که با نسبت ۱۸ درصدی ایران فاصله زیادی دارد و ایران در نسبت مطالبات غیرجاری دنیا (۹۰ کشور) در رتبه ۸۱ قرارگرفته است. از این‌رو، می‌توان دریافت نظام بانکی کشور از لحاظ منابع در مقایسه با سایر کشورهای دنیا در وضعیت مناسبی نبوده و نیازمند حل فوری معضل مطالبات غیرجاری است و بررسی دلایل و علل ایجاد چنین مشکلی تا حدود زیادی در حل و جلوگیری از گسترش و افزایش آن کمک قابل توجهی خواهد کرد.

از سوی دیگر، همان‌طور که آمارها نشان می‌دهد در حال حاضر بانک‌های بزرگ دولتی سهم بالایی از معوقات بانکی را به‌خود اختصاص داده‌اند و بانک‌های خصوصی که طی سال‌های اخیر شکل گرفته‌اند با استفاده از روش‌ها و شیوه‌هایی که به‌کار می‌گیرند کم‌ترین میزان معوقات را دارند. در واقع با مقایسه راه‌کارهای بازپرداخت تعهدات در ایران و سایر کشورها می‌توان نتیجه گرفت که دریافت وثایق و وضع جریمه دیرکرد در نظام بانکی کشور با نتایج مناسبی روبه‌رو نگردیده و نسبت معوقات بانکی به کل تسهیلات بالا و بیانگر روند افزایشی حجم مطالبات غیرجاری در طی چند سال اخیر می‌باشد. از این‌رو، با توجه به اینکه ریشه اصلی پدیدارشدن

^۱ Jordan Highlight 2013.

مطالبات غیرجاری در نظام بانکی به تسهیلات تکلیفی و دستوری باز می‌گردد لذا، می‌توان نتیجه گرفت که وضع جریمه دیرکرد در سال‌های مختلف، تأثیری در کاهش حجم این دسته از مطالبات نداشته است و با توجه به اینکه بیش‌تر فقهای امامیه گرفتن مبلغی مازاد بر اصل بدهی را تحت عنوان خسارت تأخیر تأدیه غیرمشروع دانسته‌اند، لذا جریمه دیرکرد ابزار کارآمدی نیست.

به‌طور کلی، مهم‌ترین راه‌کارهای پیشنهادی در ارتباط با کاهش مطالبات غیرجاری را می‌توان به دو گروه زیر طبقه‌بندی نمود:

۱- راه‌کار شرعی

یکی از مسائل جدی که در مورد دین به آن بسیار پرداخته شده بحث وفای به دین است. در منطق اسلام بین بدهی‌های بدهکار که توان پرداخت دارد و تخلف می‌کند و بدهی‌های افرادی که معسر شده‌اند. فرق گذاشته شده است. لذا حکم شرعی هر یک از گروه‌ها متفاوت می‌باشد که در مجموع می‌توان به سه بخش تقسیم کرد:

- متخلفان بالاجبار و امهال دیون بر فرد معسر

بر طبق آیه شریفه قرآن که می‌فرماید: اگر بدهکار دچار مشقت بود برای پرداخت بدهی، به او مهلت داده شود تا هنگام گشایش. لذا، بر مبنای آیات و روایات، تأدیه دین تنها بر معسر یعنی فردی که از بازپرداخت بدهی ناتوان و از نظر مالی چنان در مضیقه باشد که در صورت تأدیه دین دچار عسر و حرج گردد، واجب نیست و طلبکار تا زمانی که وی تمکن مالی لازم را به دست نیاوده، حق مطالبه طلب خود را ندارد و در صورت مطالبه و اجبار فرد معسر به ادای بدهی، مرتکب فعل حرام شده است. از این‌رو، مهلت دادن به فرد معسر در تأدیه دیون، از واجبات شرعی است که بر ذمه طلبکار قرار داده شده است و در این حالت دریافت هرگونه اضافه نیز غیر مشروع می‌باشد.

متخلفان مستعد و کاهش بدهی و تشویق به پرداخت زودتر از موعد برای افرادی که در حالت عادی پایبند به تعهدات خود هستند، اما به دلایلی راه تخلف پیش می‌گیرند و به تعهدات خود عمل نمی‌کنند. بحث کاهش بدهی در مقابل کاهش مدت مطرح می‌گردد. در روایتی از نبی اکرم و ائمه ذکر شده است که - ضعوا و تعجلوا - می‌توانید از مبلغ بدهی کم کنید و تسویه زود هنگام انجام دهید که آن را اصطلاحاً تسویه زودتر و تخفیف در مبلغ بدهی می‌گویند.

متخلفان فعال و دستگیری و جریمه‌های مالی

این دسته از خطاکاران که در هر جامعه‌ای یافت می‌شوند با سوءنیت اولیه و با هدف دریافت وام و عدم استرداد آن، مبادرت به دریافت انواع تسهیلات خصوصاً وام‌های کلان می‌کنند. بدیهی است چنانچه شرایط تخلف سهل شود، راحت‌تر به اهداف خود می‌رسند. لذا، از نظر اسلام برای فرد متخلفی که بدهی ایجاد کرده و با وجود توان پرداخت، آن را تسویه نمی‌کند، امکان عقوبت وجود دارد. این عقوبت می‌تواند از دستگیری و زندانی کردن باشد و یا جریمه‌های مالی. طبق روایتی که وجود دارد (مطل الغنی یحل عرضه و عقوبته) این فرد وجه اجتماعی خود را از دست می‌دهد و حتی طبق روایتی دیگر می‌توان غیبتش کرد و حلال است که عقوبت این فرد را انجام داد. دستگیری، جریمه‌های مالی و ...

تجربه کشورهای اسلامی

- پیگیری از طریق حاکم شرع و مقامات قضایی

در کشورهای مختلف پیگیری مطالبات معوق و الزام مشتریان به تأدیه به موقع بدهی‌ها بیشتر از طریق حاکم شرع و مقامات قضایی انجام می‌گیرد. در صورتی که نظام بانکی ایران ترجیح می‌دهند موضوع پیگیری مطالبات در درون سیستم و از طریق اداره حقوقی بانکها انجام گیرد و دستگاه‌های دیگر نظیر قوه قضاییه به آن

ورود نکنند. از دیدگاه آن‌ها ورود دستگاه‌های دیگر هم هزینه بانک‌ها را برای وصول مطالبات افزایش می‌دهد (هزینه درصدی از مبالغ برای دادرسی) و هم ممکن است توافقاتی که در سیستم قضایی با بدهکاران می‌شود، مورد قبول بانک‌ها نباشد. علاوه بر این طولانی بودن روند بررسی در سیستم قضایی و آشکارسازی غفلت و اهمال بانک‌ها در ارائه برخی تسهیلات برای شبکه بانکی چندان خوشایند نمی‌باشد. در نتیجه بانک‌ها اطلاعات کافی در اختیار نهادهای دیگر قرار نمی‌دهند و تمایلی برای پیگیری آن در دستگاه‌های خارج از بانک ندارند. از این‌رو، تشکیل دادگاه‌های تخصصی می‌تواند سرعت لازم را در تصفیه و کاهش مطالبات غیرجاری بانک‌ها ایجاد نماید و از آثار زیانبار این بیماری اقتصادی کاهش دهد.

بر مبنای تجارب کشورهای مختلف حاکم شرع می‌تواند از روش‌های زیر استفاده نماید:

- ۱- جریمه بدهکاران از طریق موظف کردن آن‌ها به پرداخت مبلغی به صندوق خاصی که حاکم شرع برای این منظور ایجاد کرده است. این جریمه متناسب با شرایط مختلف، تفاوت می‌کند. البته برای خسارت دیدگان این امکان نیز وجود دارد که از حاکم شرع طلب جبران خسارت از محل این صندوق نمایند.
- ۲- حاکم بدهکار را وادار به بازپرداخت بدهی خود نماید. بدین ترتیب که اگر بدهکار مالی از جنس حقی که بر گردن اوست دارد، حاکم آن را احیا نموده و به بستانکار پرداخت نماید.
- ۳- حاکم دارایی‌های بدهکار را بفروشد و از محل وجوه حاصله بدهی او را بازپرداخت نماید.
- ۴- حاکم دارایی‌هایی از بدهکار را که بفروش نمی‌رود، جهت بازپرداخت بدهی اجاره دهد و یا منافع حاصل از آن‌ها را بفروش برساند.

- راه‌کارهای مربوط به بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی

بسیاری از بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی در کشورهای مختلف به هنگام نکول در بازپرداخت مطالبات، وجه التزام و جبران خسارت را مجاز دانسته و آن را به‌عنوان سازوکاری بازدارنده در برابر نکول و عدم بازپرداخت تعهدات مالی مشتریان برمبنای قراردادهای اسلامی اعلام می‌نمایند. با وجود در نظر گرفتن دستورالعمل‌های مختلف در ارتباط با جریمه تأخیر تأدیه در کشورهای اسلامی لازم به ذکر است که از نظر اصول شریعت، بانک‌ها به اندازه خسارت ناشی از عدم انجام تعهدات مشتریان می‌توانند میزان جبران خسارت دریافت شده برمبنای زیان واقعی حاصله را به‌عنوان درآمد در ترازنامه خود وارد نمایند، درحالی‌که وجه التزام دریافتی، بایستی برای استفاده در مصارف خاص و سازمان‌های خیریه در نظر گرفته شوند.

از این‌رو دو مسأله مطرح می‌گردد یکی مربوط به جبران خسارت است که بانک‌ها و مؤسسات مالی می‌توانند بدهکاری را که در پرداخت بدهی تأخیر نموده است موظف به پرداخت هزینه‌هایی نماید که طلبکار برای شکایت و بازپس گرفتن اصل پول خود متحمل آنها شده‌است؛ چراکه این بدهکار بوده است که موجب پدید آمدن چنین هزینه‌هایی گشته است. این راه‌کار که بر پایه موازین شرعی استوار است، توسط مرکز تأمین مالی کویت، مجاز دانسته شده با این شرط که بدهکار در بازپرداخت بدهی‌ها قصد نکول و تأخیر داشته باشد و همچنین با عسار و ورشکستگی مواجه نباشد. مورد دیگر مربوط به وجه التزام است که بانک‌ها و مؤسسات مالی می‌توانند بدهکار را وادار به صدقه‌دادن به مؤسسات خیریه نمایند.

بدین ترتیب که در عقود تأمین مالی شرط شود که بدهکار در صورت دیرکرد در بازپرداخت بدهی خود، ملزم به صدقه‌دادن یا کمک‌کردن به مؤسسات خیریه معادل مبلغ یا نسبت مشخصی است. البته این کمک با هماهنگی هیات نظارت شرعی در مؤسسه صورت خواهد پذیرفت.

در مجموع، با وجود اینکه بسیاری از کشورها و نهادهای مالی اسلامی با مشکل دیرکرد در پرداخت تعهدات و نکول مواجه هستند اما تا به امروز نتوانستند به یک راه حل مشترک جهت رفع این مشکل دست یابند.

کتابنامه

الف - فارسی

افزایش ۵ برابری مطالبات معوق: روزنامه دنیای اقتصاد، شماره ۳۰۸۷، ۱۳۹۲.

بروجردی، حسین: *جامع احادیث شیعه*، فرهنگ سبز، تهران: چاپ اول، ۱۴۲۹.

پایگاه اطلاع‌رسانی بانک مرکزی ج.ا.ا: آمارها و داده‌ها برگرفته از سایت www.cbi.ir، ۱۳۹۱.

پایگاه اطلاع‌رسانی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران: *بخش نظارت بانکی*، *بخش بانک‌ها و مؤسسات اعتباری مجاز*، بخشنامه مب/۲۸۲۳ تاریخ ۱۳۸۵/۱۲/۵، برگرفته از سایت www.cbi.ir، ۱۳۸۵.

حمد فاروق الشیخ: *راه‌کارهایی برای حل مسئله تأخیر تادیه*، مترجم: محمد صفری. تازه‌های اقتصاد شماره ۱۳۶، پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی ج.ا.ا، ۱۳۹۱.

خلاصه تحولات اقتصادی کشور: *اداره بررسی‌های اقتصادی بانک مرکزی ج.ا.ا*، ۱۳۹۱.

روحی زهرایی، عباس: *راه‌کارهای پیشگیری از مطالبات معوق*، بانک صادرات ایران، ۱۳۷۸، ۱۲.

شعبانی، احمد و عبدالحسین جلالی: *دلایل گسترش مطالبات معوق در نظام بانکی ایران و بیان راهکارهایی برای اصلاح آن*، فصلنامه برنامه‌ریزی و بودجه، شماره ۴، ۱۳۹۰.

عزیرنژاد، صمد: *دلایل افزایش مطالبات معوق بانکی در ایران*، ماهنامه صنعت نساجی و پوشاک، شماره ۲۳۷، ۱۳۹۲.

گزارش عملکرد بانک‌های کشور در سال ۱۳۹۱، مؤسسه عالی آموزش بانکداری در ایران، بانک مرکزی ج.ا.ا.

مداحی، جواد: *آسیب‌شناسی مطالبات معوق*. بانک صادرات ایران، ۱۳۸۰، ۴۲.

موسویان، سیدعباس: *حکم شرعی تعویق بدهی بانکی*، برگرفته از پایگاه <http://dana.ir/News/70999>، ۱۳۹۲.

مطالبات معوق و چالش‌های فراروی برگرفته از
http://5071.blogfa.com/page/motalebat#_ftnref1

نادری کزج، محمود: *بررسی عوامل موثر بر بروز مطالبات سررسید گذشته و معوق و ارائه راه‌کاری برای آن*، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۸.

نتاج، غلامحسین تقی و حمیدرضا نجف پورکردی: *بررسی و تحلیل علل افزایش مطالبات معوق بانک نمونه و راهکارهای پیشگیری و کاهش آن*، نشریه تحقیقات حسابداری و حسابرسی، ۱۳۹۲.

ب- بیگانه

Ezani Yaakub & Mohamed Azam Mohamed Adil and others, (2013): *Payment Charge in Islamic Bank. The 5th International Conference on Financial Criminology (ICFC)*.

Ezry Fahmy Bin Eddy Yusof (2010): *A Holistic View of Legal Documentation from Shariah Perspective*.

GU O Ning-ning (2007): *Causes and solutions of non-performing loan in Chinese commercial banks*, Chinese Business Review, Jun. 2007, Volume 6, No.6. 6(6).

Haddad Asem (2013): *Jordan Highlight 2013 on site Deloitte.com*

1- <http://data.worldbank.org/indicator>

2- <http://data.worldbank.org/indicator/FB.AST.NPER.ZS>

۳- <https://bankscope2.bvdep.com>

Management Ahmedabad.

Pra shanth, K. Reddy (2002): *A comparative study of Non Performing Assets in india in the Global contex-similarities and dissimilarities*, remedial measures. Indian Institute of

Resolutions of Shariah Advisory Council of Bank Negara Malaysia (2011): *Islamic Banking and Takaful Department*, Central Bank of Malaysia

The Financial Stability and Payment System Report(2012): *Central Bank of Malaysia*

Wiegand, Michael (2005): *A Growth Model for Islamic Banking, Mckinsey's Dubai Office.*

www.sbp.org.pk/ibd/faqs.asp

www.adcb.com

www.alborzccim.ir/controllers/news/actions.php?action=editorialDetail&editorial_id=84

www.bankrefah.blogfa.com/post-15.aspx

www.bbkonline.com/CustomerService/Feesandcharges

www.bnm.ir

www.donya-e-eqtasad.com/news/772644/

www.dubaifaqs.com/banks-in-dubai.php

www.financialislam.com/2/post/2010/7/payment-delays-and-defaults.html

www.hsbc.com.bh

www.iraneconomist.com

www.khabaronline.ir/detail/338622/Economy/financial-market

www.mashreqbank.com/uae/en/personal/service-charges/index.aspx

www.meezanbank.com

www.mefa.gov.ir